MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Genovaitė Babachinaitė
Alfredas Kiškis
Tomas Rudzkis
Rokas Uscila

LATENTINIO NUSIKALSTAMUMO KRIMINOLOGINIO TYRIMO METODIKOS

Metodinis leidinys

Vilnius 2009

R e c e n z a v o :

Teisės instituto Kriminologinių tyrimų skyriaus vedėja dr. **Svetlana Justickaja**;

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedros lektorius dr. **Artūras Petkus**

Metodinis leidinys svarstytas Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedros 2009 m. sausio 17 d. posėdyje (protokolas Nr. 1 KLK-6) ir rekomenduotas spausdinti

Metodinis leidinys svarstytas Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto tarybos 2009 m. vasario 12 d. posėdyje (protokolas Nr. 2T-8) ir rekomenduotas spausdinti

Mykolo Romerio universiteto mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo spaudai komisija 2009 m. balandžio 9 d. posėdyje (protokolas Nr. 2L-3) metodinį leidinį patvirtino spausdinti

Visos leidinio leidybos teisės saugomos. Šis leidinys arba kuri nors jo dalis negali būti dauginami, taisomi arba kitu būdu platinami be leidėjo sutikimo

ISBN 978-9955-19-130-8 © Mykolo Romerio universitetas, 2009

AUTORIAI

Mykolo Romerio universiteto mokslininkai:

prof. dr. Genovaitė Babachinaitė (Įvadas, **1**, **5**, **7**)
dr. Alfredas Kiškis (**2**, **4**)
dr. Tomas Rudzkis (**1**, **3**, **6**)
dr. Rokas Uscila (**2**, **8**)

Mokslinis redaktorius dr. Tomas Rudzkis

MRU ©

TURINYS

Įvadas..... 7
1. Latentinio nusikalstamumo samprata..... 9
2. Latentinio nusikalstamumo įvertinimo būdai..... 12
3. Latentinio nusikalstamumo tyrimo matematinio modelio metodologinės prielaidos..... 16
4. Viktimologiniai tyrimai Lietuvoje. Latentiškumo įverčiai, panaudojant viktimologinių tyrimų duomenis..... 22
5. Latentinio nusikalstamumo kriminologinio tyrimo metodika pagal registruotus nužudymus..... 25
6. Sukčiavimo nusikaltimų draudimo srityje latentiškumo tyrimo metodai..... 26
7. Nepilnamečių latentinio nusikalstamumo tyrimo metodika remiantis baudžiamųjų bylų duomenimis..... 47
8. „Pranešimo apie save“ tyrimų metodologija..... 49
8.1. „Pranešimo apie save“ tyrimų samprata..... 49
8.2. „Pranešimo apie save“ tyrimų apžvalga..... 51
Literatūra..... 56

LENTELĖS

1 lentelė. Nusikalstamų veikų skaičiaus išdėstymas pagal jų padarymo ir registravimo laikotarpius..... 18
2 lentelė. Hipotetiniai duomenys apie turto prievartavimus 2003–2006 metais..... 20
3 lentelė. „Permokų“ apskaičiavimo matrica..... 38
4 lentelė. Kai kurių markių automobilių vagysčių rodikliai 2001 m… 45
5 lentelė. Delinkventinio elgesio skirtumai priklausomai nuo lyties įvairiais gyvenimo laikotarpiais..... 52
6 lentelė. Respondentų, vartojusių bent vienos rūšies narkotikų, pasiskirstymas pagal amžių ir lytį (proc.) 54

PAVEIKSLAI

1 paveikslas. Kiek teisės pažeidimų esate padarę? Kiek teisės pažeidimų esate padarę, kol Jus sulaikė policija? (proc.)..... 53

ĮVADAS

Tradicinė kriminologija rėmėsi statistiniu nusikalstamumo modeliu – traktavo nusikalstamumą kaip gerai žinomą reiškinį, t. y. reiškinį, apie kurio būklę ir raidą gana tiksliai galima spręsti iš pateikiamų duomenų, pirmiausia iš valstybinės nusikalstamumo statistikos. Toks požiūris buvo visų pirmųjų nusikalstamumo statistikos tyrinėjimų metodologinis pagrindas. Nusikalstamumo statistikos pradininkai (A. J. Kettle, A. M. Gerry, G. von Mayer) suformulavo šio požiūrio teorines prielaidas, ir pirmiausia „pastovaus santykio dėsnį“, kuris reiškia, kad tarp užregistruotų nusikaltimų ir tų, kurie lieka nežinomi (apie kuriuos nepranešta, kurie neišaiškinti) yra nuolatinis pastovus santykis. Todėl buvo tikima, kad daugėjant užregistruotų nusikaltimų skaičiui, daugėja ir neregistruotų[1].

Šio požiūrio buvo laikomasi visą XX a. pirmąją pusę ir didesnę pokario laikotarpio dalį. Toks požiūris vyrauja praktikams analizuojant ir apibendrinant nusikalstamumo statistikos duomenis mūsų šalyje ir daugelyje kitų buvusių socialistinių Rytų Europos šalių. Ypač svarbi vadinamoji metinė statistika ir jos pagrindu rengiamos metinės nusikalstamumo būklės atskaitos, kurios yra svarbus dokumentas numatant šalies baudžiamąją politiką, vertinant baudžiamąjį teisingumą apskritai ir atskirų teisėsaugos institucijų veiklą.

Po 1960 m. atsiradę ir paplitę viktimologiniai ir kiti neužregistruoto nusikalstamumo tyrinėjimai smarkiai pakoregavo pastovaus santykio dėsnį. Jie parodė santykio tarp nusikalstamumo vaizdo bei tendencijų, kurias rodo valstybinė nusikalstamumo statistika, ir tų, kurias rodo latentinio (paslėpto) nusikalstamumo tyrimai, nepastovumą[2]. Jei registruoto nusikalstamumo statistika rodo nusikalstamumo didėjimą, tai šis didėjimas gali būti ir tikras, ir numanomas[3]. Pavyzdžiui, JAV 1970–1984 m. valstybinė statistika rodė nusikalstamumo didėjimą, o viktimologiniai tyrimai, kurie geriau parodo neužregistruoto nusikalstamumo tendencijas,

[1] Albrecht P. A., Lamenk S. Jugendkriminalität im Zerrbild der Statistik. München, 1979; Adamski A. Interpretacija statystik przestępczosci w kriminologii // Przegląd Policyjny, Nr. 2(26)-3(27). S. 158–171.

[2] Schneider H. J. (Hrsg.) Das Verbrechensopfer in der Strafrechtspflege. Berlin, 1982; Šeparovic Z. P. Victimology. Zagreb, 1985; Sparks R. F. Research on Victim of Crime: Accomplishments, Issues and New Directions. Rockwell, 1982.

[3] Шнейдер Г. Ю. Криминология (перевод с немецкого). Изд. гр. «Прогрес» «Универс», 1994.

– priešingai[4]. Minėti tyrimai atskleidė ryškų matomos ir nematomos nusikalstamumo dalies santykio nepastovumą. Mat tas santykis (kaip ir kiekvienas kitas socialinis reiškinys) yra veikiamas įvairiausių socialinių, kultūrinių ir kitokių veiksnių ir dėl to yra ne mažiau dinamiškas negu nusikalstamumas ir kiti su juo susiję reiškiniai.

Taigi, galima daryti metodologinę išvadą: jokių nusikalstamumo latentiškumo tyrinėjimų negalima atlikti remiantis vien tik valstybine nusikalstamumo statistika.

Būtina kontroliuoti valstybinės nusikalstamumo statistikos duomenų patikimumą papildomais metodais. Svarbesni iš jų bus apžvelgti šiame darbe.

[4] US Department of Justice. Criminal Victimisation in United States. Washington, 1986.

1. LATENTINIO NUSIKALSTAMUMO SAMPRATA

Lotynų kalboje žodis „lateo“ reiškia „būti pasislėpusiam, slypėti, slėptis“. Latentiniu nusikalstamumu įvardijami faktiškai padarytų, tačiau nepatekusių į apskaitą, ar neužregistruotų arba neatskleistų nusikaltimų (nusikalstamų veikų) visumos raiškos procesai[5]. Šių nusikaltimų skaičius niekada nėra tiksliai žinomas, lieka užslėptas, neaiškus (angl. k. *dark number*). Latentinio nusikalstamumo, kaip ir nusikalstamumo apskritai, išvengti negalima, tačiau sumažinti galima. Latentinės nusikalstamos veikos baudžiamojo teisingumo lieka neįvertintos, jas padarę asmenys nesusilaukia valstybinio ar (ir) visuomeninio pasmerkimo. Todėl latentinis nusikalstamumas yra svarbus kriminogeninis faktorius, greta kitų determinuojantis nusikalstamumo gyvavimą ir permanentinius žmogaus teisių pažeidimus.

Nusikalstamumas kaip reiškinys, procesas, kurį sudaro visuma įstatymo baudžiamųjų veikų, padarytų tam tikroje vietovėje per tam tikrą laikotarpį[6], neišvengiamai yra latentiškas, t. y. dalis nusikalstamų veikų teisėsaugos institucijų nėra kvalifikuojami ir registruojami kaip nusikaltimai, atitinkantys tų veikų požymius. Taip atsitikti gali dėl įvairių priežasčių: nusikaltimo faktas netampa žinomas teisėsaugos institucijoms ar žinomas, tačiau neregistruotas dėl pačios baudžiamosios registracijos sistemos netobulumo (tokie atvejai vadinami natūraliu latentiškumu) arba žinomas, tačiau neregistruojamas dėl klaidos, padarytos vertinant šią veiką (ribinis latentiškumas), arba žinomas, tačiau neregistruojamas, siekiant sudaryti tinkamos teisėtvarkos regimybę ar registruojamas kaip mažiau pavojinga veika (dirbtinis latentiškumas). Latentiškumo mastas, t. y. latentinio ir registruoto nusikalstamumo santykis, skirtingose nusikaltimų grupėse yra nevienodas[7]. Siekiant įvertinti tam tikros rūšies nusikalstamumo paplitimą atsižvelgiant ir į latentinę jo dalį, gali būti taikomi įvairūs metodai, kurių dalis aprašyta kituose skyriuose.

[5] Visuotinė lietuvių enciklopedija. XI tomas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007. P. 559.

[6] Kriminologija / Ats. red. J. Bluvšteinas. Vilnius: Pradai, 1994. P. 37.

[7] Rudzkis T. Nusikaltimai komercinio draudimo srityje (kriminologinė analizė) / Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2003. P. 73.

Europos kriminologijos moksle yra du beveik lygiaverčiai požiūriai į latentinio nusikalstamumo sampratos turinį: a) faktiškai padarytų, tačiau nepatekusių į valstybinę nusikalstamumo apskaitą, t. y. neužregistruotų nusikaltimų visumos raiškos procesai; b) faktiškai padarytų, bet neužregistruotų nusikaltimų ir užregistruotų, bet neatskleistų nusikaltimų visumos raiškos procesai.

Latentinio nusikalstamumo santykis su registruotu nusikalstamumu, nustatytas Europos kriminologų tyrimais, yra maždaug 3–9:1[8]. Taigi latentinis nusikalstamumas įvairiose šalyse maždaug nuo trijų iki devynių kartų viršija teisėsaugos institucijų ištirtą nusikalstamumo dalį. Toks pats bendriausias santykis. Tačiau įvairių nusikaltimų ir nusikalstamumo rūšių latentinio nusikalstamumo intensyvumas yra skirtingas. Nusikaltimai kriminologijoje yra skirstomi į mažo latentiškumo (pavyzdžiui, nužudymai, sunkūs sveikatos sutrikdymai), vidutinio (pavyzdžiui, plėšimai, iššaginimai) ir didelio latentiškumo (pavyzdžiui, vagystės, ypač kišenvagystės, ir kiti turtinio pobūdžio nusikaltimai). Yra ryšys tarp nusikaltimų latentiškumo ir jų atskleidžiamumo lygio. Mažo latentiškumo nusikaltimai paprastai atskleidžiami geriausiai (~80 proc.), o didelio latentiškumo nusikaltimų atskleidžiamumas santykinai labai mažas (~25 proc.). Todėl konstatuojama, kad registruota smurtinio nusikalstamumo dalis geriau, patikimiau reprezentuoja latentinę šio nusikalstamumo dalį, o turtinio pobūdžio nusikalstamumo registruotoji dalis atvirkščiai – mažai reprezentuoja latentinę šio nusikalstamumo dalį.

Lietuvoje latentinio nusikalstamumo tyrimai pradėti atlikti atkūrus kriminologijos mokslą (1965 m.). Plačiau tirtas turtinio pobūdžio nusikaltimų latentiškumas. Nustatyta, kad vadinamųjų socialistinio turto grobimų latentiškumas buvo didžiulis – šių nusikaltimų atskleista tik apie 0,5 proc. Tiriant nepilnamečių nusikalstamumo latentiškumą nustatyta, kad jų latentiškumo lygis sudarė nuo ⅓ iki ⅔ registruoto nepilnamečių nusikalstamumo įvairiose Lietuvos vietovėse[9]. Atkūrus nepriklausomybę, atsirado galimybė atlikti gyventojų apklausas dėl jų patirtų nusikaltimų. Per viene-

[8] Савюк Л. К. Правовая статистика. Москва: Юрист, 2002. С. 338–339; Шнейдер Г. Ю. Криминология (перевод с немецкого). Изд. гр. «Прогрес»-«Универс», 1994. С. 143–146; Pinatel J. La Societé Criminogène. Paris, 1971. P. 30–35.

[9] Išsamiau žr. Бабахинайте Г., Куклянскис С. Исследование латентной преступности несовершеннолетних // Результаты исследований и перспективы борьбы с преступностью Лит. ССР: Тез. докл. республиканской науч. конф. Вильнюс, 1987. С. 54–55.

rius metus maždaug ketvirtis apklaustų Lietuvos gyventojų tapo nusikalstamų veikų aukomis. Šis rodiklis atitinka analogišką Europos Sąjungos vidurkį. Lietuvoje nužudymų atskleidžiamumo rodiklis yra apie 84 proc., sunkių sveikatos sutrikdymų – 86 proc., iššaginimų – 65 proc., plėšimų – 40 proc., vagysčių – 24 proc. Šie rodikliai taip pat atitinka Europos Sąjungos vidurkius[10].

[10] Lyginamoji dalis apskaičiuota pagal valstybinės statistikos duomenis, pateiktus leidinyje „Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2007“. Statistikos departamentas, Vilnius, 2008. P. 14–16.

2. LATENTINIO NUSIKALSTAMUMO ĮVERTINIMO BŪDAI

Nusikalstamumo latentiškumui įvertinti naudojami įvairūs metodai. Žemiau aprašomi labiausiai paplitusių tyrimų būdai.

Reprezentatyvios viktimologinės fizinių ir juridinių asmenų apklausos. Atliekamos gyventojų apklausos, kuriomis siekiama nustatyti, ar jie per atitinkamą laikotarpį ir apibrėžtoje teritorijoje (dažniausiai valstybėje) nėra tapę nusikalstamų veikų aukomis. Be to, aiškinamasi, kiek kartų asmuo nukentėjo, nuo kokių nusikalstamų veikų, ar pranešė apie tai teisėsaugos institucijoms, ar buvo užregistruotos šios veikos, kokia ikiteisminio tyrimo baigtis ir kt. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro (toliau tekste – NPLC) 2007 m. viktimologinių tyrimų duomenimis, 15 proc. respondentų nurodė, kad yra nukentėję nuo nusikalstamų veikų 2006 metais[11]. Kito NPLC tyrimo duomenimis, kas trečias vaikas (34 proc.) nurodė, kad yra nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos 2006 metais.

Dar viena viktimologinių tyrimų kryptis – apklausa apie tai, ar asmens giminės, kaimynai, bendradarbiai tapo nusikaltimų (kitų teisės pažeidimų) aukomis, ar jie apie tai pranešė policijai arba kitoms institucijoms.

„Pranešimo apie save“ tyrimai (angl. k. *„Self-report“*), skirti išsiaiškinti, ar asmuo padarė nusikalstamą veiką per konkretų laikotarpį, apklausiant įkalintus asmenis, nuteistus asmenis ir asmenis, kurie nėra patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Gautą informaciją palyginus su registruoto nusikalstamumo informacija sužinoma, ar šios nusikalstamos veikos buvo užregistruotos. Kitas aspektas – šie „pranešimo apie save“ tyrimai informuoja, kaip dažnai ir kokiu mastu yra paplitusios nusikalstamos veikos tarp baudžiamosios atsakomybės subjektų.

Registruoto nusikalstamumo statistikos vidinio suderinamumo palyginimas siekiant identifikuoti neatitikimus nusikalstamumo dėsningumams. Didelis užregistruotų nusikalstamų veikų skaičiaus sumažėjimas kelia pagrįstų įtarimų, kad vengiama registruoti nusikalstamas veikas, jei per tą patį laikotarpį skaičius nusikaltimų, pasižyminčių mažu latentiškumu, ženkliai didėja. Kyla analogiškų įtarimų, kai konkrečioje savivaldybėje registruoto nusikalstamumo lygis yra labai žemas arba la-

[11] Nusikalstamų veikų patirtis Lietuvoje 2006 metais. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro 2007 metų viktimologinis tyrimas. Vilnius: NPLC, „Vilmorus“, 2007. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. http://www.nplc.lt/sena/lit/lit56.pdf (2008 02 27).

bai mažėja, nors tuo pačiu laikotarpiu visoje Lietuvoje ir analogiškose savivaldybėse nusikalstamumo lygis yra aukštas arba didėja. Be to, staigus ir labai didelis užregistruotų nusikalstamų veikų skaičiaus pakitimas (keliasdešimt procentų) gali būti požymis, rodantis, kad pasikeitė nusikalstamų veikų registravimo praktika ar teisinis reglamentavimas.

Nusikaltimų, baudžiamųjų nusižengimų ir administracinių teisės pažeidimų statistinių rodiklių lyginamoji analizė. Egzistuojanti teisinė sistema sudaro prielaidas tam tikrus teisės pažeidimus įvertinti iš skirtingų teisės šakų pozicijų. Atitinkamai nusikalstamos veikos (viešosios tvarkos pažeidimas, kontrabanda, smulkios vagystės, turto sunaikinimas ar sugadinimas ir pan.), kurios turėtų patekti į registruotą nusikalstamumą dėl įstatymo dviprasmiškumo, „dubliavimosi“, taip pat teisėsaugos institucijų skirtingos veikų kvalifikavimo praktikos ar jos nebuvimo ir kt., priskiriamos prie administracinių teisės pažeidimų. Pavyzdžiui, dabartiniai įstatymai už viešosios tvarkos pažeidimą numato tiek baudžiamąją, tiek administracinę atsakomybę.

Teisėsaugos institucijų ir teismų dokumentų, susijusių su nusikalstamų veikų registravimu (išregistravimu), tyrimas. Analizuojama ikiteisminių tyrimų medžiaga ir kiti dokumentai siekiant nustatyti, ar pagrįstai buvo priimti atitinkami procesiniai sprendimai kvalifikuojant veikas. Siekiama atskleisti atvejus, kai nusikalstamos veikos požymių turinti veika nepagrįstai kvalifikuojama kaip nenusikalstama arba kaip mažiau pavojinga nusikalstama veika. Taip pat tiriami teisėsaugos institucijų dokumentai, kuriuose gali būti informacijos apie naujai paaiškėjusius įvykius, turinčius nusikalstamos veikos požymių. Tikrinama, ar buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas esant tokiai informacijai. Be to, nagrinėjama ikiteisminių tyrimų ir privataus kaltinimo bylų, kuriose apkaltinamuoju nuosprendžiu kaltinamasis pripažįstamas kaltu dėl nusikalstamos veikos padarymo, informacija, siekiant nustatyti, ar informacija, susijusi su nusikalstamų veikų registravimu, buvo nustatyta tvarka perduota nusikalstamų veikų žinybiniam registrui[12].

Teisėsaugos institucijų pareigūnų, priimančių sprendimus, susijusius su nusikalstamų veikų registravimu (išregistravimu) ekspertinė apklausa dėl nusikalstamų veikų neužregistravimo būdų ir paplitimo.

Sveikatos priežiūros įstaigose esančios informacijos apie asmenis su kūno sužalojimais, kurie gali būti susiję su nusikaltimu, palyginimas su policijos įstaigose užregistruota informacija apie nusikalti-

[12] Nusikalstamų veikų žinybinio registro nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2006 m. sausio 26 d. įsakymu Nr. 1V-36 // Valstybės žinios, 2006, Nr. 15-537.

mus. Sveikatos priežiūros įstaigų darbuotojai privalo nedelsdami informuoti teritorinės policijos įstaigos budėtoją apie visus atvejus, kai į sveikatos priežiūros įstaigą kreipiasi arba pristatomas asmuo, kurio gyvybei pavojų kelia padaryti kūno sužalojimai, taip pat asmuo, kurio gyvybei pavojus negresia, tačiau jam padarytos durtinės, pjautinės, šautinės ar dėl sprogimo atsiradusios žaizdos arba kitokio pobūdžio kūno sužalojimai, kurie gali būti susiję su nusikaltimu[13]. Policijos įstaigos budėtojas privalo šią informaciją užregistruoti informacijos žurnale ir į sveikatos priežiūros įstaigą išsiųsti policijos pareigūną, kad būtų nustatytos tikslios įvykio aplinkybės. Nustačius, kad yra nusikaltimo požymių, informacija iš informacijos žurnalo turi būti perregistruojama į pareiškimų ir pranešimų apie nusikaltimus apskaitos žurnalą.

Mykolo Romerio universiteto Teismo medicinos instituto (toliau tekste – TMI) kaupiamų duomenų analizė ir jų darbuotojų ekspertinė apklausa. TMI kaupia duomenis apie asmenis, kurie kreipėsi dėl sveikatos sužalojimo, sutrikdymo mastų, pobūdžio nustatymo ir kt. Minėti duomenys gali būti vertingi, kai reikia įvertinti nežymių, kitų sveikatos sutrikdymų paplitimą Lietuvoje. Teisėsaugos institucijos nedisponuoja informacija apie nežymius sveikatos sutrikdymus, mat dažniausiai tokie atvejai patenka į privataus kaltinimo sferą, kai ikiteisminis tyrimas neatliekamas. Šie duomenys itin vertingi atliekant smurto šeimoje paplitimo įverčius.

Vaiko teisių apsaugos tarnybos (toliau tekste – VTAT), socialinių darbuotojų, pedagogų ir psichologų kaupiamų duomenų analizė ir šių asmenų ekspertinė apklausa. Pavyzdžiui, 2007 m. NPLC atliktas moksleivių viktimizacijos tyrimas parodė, jog net 84 proc. respondentų dėl patirtos viktimizacijos nesikreipė į policiją. Tačiau apstu atvejų, kai nukentėję vaikai tiesiogiai kreipiasi į vaiko teisių apsaugos tarnybas, mokyklų, globos įstaigų socialinius darbuotojus, pedagogus, kurie nagrinėja atvejus dėl patirtos viktimizacijos, teikia paslaugas ir kt. Minėtos institucijos, pavyzdžiui, VTAT, teikia metines ataskaitas su statistiniais duomenimis, kuriuos galima panaudoti teikiant latentinio nusikalstamumo įverčius, kokybines charakteristikas.

Įmonių, įstaigų, organizacijų auditas, buhalterijos, kitų dokumentų tyrimas, siekiant atskleisti padarytas nusikalstamas veikas. Tokiu būdu gali būti atskleistos padarytos nusikalstamos veikos: turto

[13] Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ir vidaus reikalų ministrų bei Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2002 m. sausio 28 d. įsakymas Nr. 55/42/16 „Dėl informacijos apie asmenis su kūno sužalojimais, kurie gali būti susiję su nusikaltimu, teikimo“ // Valstybės žinios, 2002, Nr. 12-428.

pasisavinimas arba iššvaistymas, mokesčių nemokėjimas, sukčiavimas, apgaulingas ar aplaidus apskaitos tvarkymas, piktnaudžiavimas ir kitos.

Nevyriausybinių organizacijų (toliau tekste – NVO), dirbančių su atskirų rūšių nukentėjusiais nuo nusikalstamų veikų asmenimis, duomenų analizė ir jų darbuotojų ekspertinė apklausa. Šiuo metu Lietuvoje veikia keli šimtai NVO, teikiančių paslaugas atskiroms pažeidžiamų asmenų grupėms, t. y. vaikams, moterims, pagyvenusiems asmenims. NVO ne tik teikia bendrąsias ar specialiąsias socialines paslaugas, bet ir kaupia, analizuoja duomenis apie minėtus asmenis, jų patirtų nusikalstamų veikų pobūdį ir kt. Tad atlikus NVO kaupiamų duomenų analizę, jų vadovų apklausas, galima pateikti viktimizacijos procesų mastų įverčius atitinkamoje teritorijoje (rajone, mieste). Pavyzdžiui, 2007 m. NPLC tyrimas „Organizacijų, teikiančių paslaugas ir paramą nukentėjusioms nuo nusikalstamų veikų moterims, sistemos vertinimas“, parodė, kad 36 proc. minėtų NVO per metus suteikia paslaugas 50–150 nukentėjusių moterų, 7 proc. – 151–250, 21 proc. – daugiau nei 250 moterų[14].

Informacijos žiniasklaidoje analizė apie viešumon iškeltas galimai nusikalstamas veikas. Žiniasklaidoje pateikta informacija apie korupciją, kyšininkavimą, prekybą narkotikais ir kitas nusikalstamas veikas neretai pasitvirtina.

Eksperimentinis tyrimo būdas siekiant nustatyti nusikalstamo elgesio išaiškinimo riziką. Pavyzdžiui, didelėse parduotuvėse eksperimento vykdytojai kažką „vagia“ ir stengiasi išsinešti. Tyrimai Vakarų Europos valstybėse ir JAV parodė, kad tik vienu iš keturiasdešimties atvejų „vagis“ buvo sulaikytas.

Stebėjimo metodas. Šis metodas taikomas, kai stebėtojas (tyrėjas) betarpiškai (slaptai ar neslaptai) stebi pašalinių asmenų daromus teisės pažeidimus, nesiimdamas aktyvių veiksmų užkardinant minėtas veikas. Stebėtojas fiksuoja įvykius tiesiogiai (vizualiai) ar naudodamas technines priemones, vėliau pateikia apibendrintus duomenis, leidžiančius pateikti pavienių nusikalstamų veikų latentiškumo įverčius. Pavyzdžiui, Lenkijoje infiltruotas į nusikalstamą grupuotę stebėtojas fiksavo kišenvagysčių atvejus. Vėliau apibendrinus duomenis nustatyta, kad policijoje registruotų ir realiai padarytų nusikalstamų veikų santykis – 1:200.

[14] Uscila R. Organizacijų, teikiančių paslaugas ir paramą nukentėjusiems nuo nusikalstamų veikų moterims, sistemos vertinimas // Pedagogika, 2007, Nr. 88. P. 135–148.

3. LATENTINIO NUSIKALSTAMUMO TYRIMO MATEMATINIO MODELIO METODOLOGINĖS PRIELAIDOS

Latentinis nusikalstamumas yra sąlygojamas tiek objektyvių veiksnių (pavyzdžiui, apie padarytą nužudymą žino tik nusikaltėlis, o auka nužudyta; žino tik nusikaltėlis ir auka, tačiau auka taip pat suinteresuota nuslėpti padarytą nusikaltimą, pavyzdžiui, iššaginimą), tiek ir subjektyvių veiksnių (pavyzdžiui, kai teisėsaugos institucijos dėl įvairių priežasčių slepia, neregistruoja padarytų ir atskleistų nusikaltimų).

Taikant įvairius latentiškumo tyrimo metodus, neišvengiamai susiduriama su tokio tyrimo metodologine problema. Pagrindinė priežastis – būtų lyginami ne visai palyginami dydžiai, kadangi gali nesutapti analizuojamų dydžių, tarp kurių ieškoma koreliacijos, laiko parametrai[15]: lyginamų procesų ar reiškinių analizei naudojami rodikliai atspindi šių procesų ar reiškinių registracijos, bet ne jų atsiradimo (įvykimo, padarymo) momentą. Tokiu būdu apskaičiuotos koreliacijos ir prielaidos dėl ryšio tarp nusikalstamumo rodiklių ir kitų, palyginimui naudojamų, duomenų (latentiškumo masto), būtų diskutuotinos ir keltų abejones dėl jų korektiškumo.

Ši problema kyla ir atliekant nusikalstamumo ar atskirų jo rūšių kriminologinę analizę: iš esmės, visi nusikalstamumo rodikliai (tiek paplitimas, tiek dinamika ar struktūra) turi laiko parametrą. Tačiau nusikalstamų veikų padarymo momentas ir jų registravimo laikas nesutampa. Šie nesutapimai atskirose nusikaltimų grupėse labai įvairuoja (pavyzdžiui, banko apiplėšimo atveju tai gali būti kelios valandos, nužudymo atveju – kelios dienos, o išdavystės (Baudžiamojo kodekso 117 straipsnis) atveju – keleri metai). Ta pati įvairovė galima ir tos pačios nusikaltimų grupės viduje: tarkime, vienos vagystės iškyla aikštėn dar jų darymo metu (pavyzdžiui, sulaikius vagis nusikaltimo vietoje), kitos – prabėgus nemažai laiko po jų padarymo (pavyzdžiui, įmonėje atlikus inventorizaciją ir tik tada nustačius prekių trūkumą).

Galima įvardyti nemažai vėlavimo priežasčių: tai ir nusikalstamų veikų aukų baimė, ir gailestis nusikaltėliui, ir nesupratimas arba nebuvimas įsitikinusiam, jog tapo nusikalstamo pasikėsinimo auka, ir nepasitikėjimas teisėsaugos įstaigomis, ir baudžiamosios registracijos sistemos netobulumas, ir kt. Šių priežasčių visetas nėra stabilus laiko atžvilgiu:

[15] Galinaitytė J., Rudzkis T. Šiuolaikinės nusikalstamumo sampratos problema // Jurisprudencija, 2005, Nr. 70(62). P. 137.

pavyzdžiui, išaugus pasitikėjimui teisėsaugos įstaigomis, nusikalstamų veikų aukos noriau kreipsis pagalbos; jei pasitikėjimas menkas – rečiau kreipsis net tada, kai bus labai rimtų priežasčių ieškoti teisėsaugos įstaigų pagalbos[16]. Tai reiškia, kad net ir esant stabiliam faktinių nusikalstamų veikų skaičiui, registruotas nusikalstamumas gali ženkliai svyruoti.

Taigi, nusikalstamumo rodiklių ar jų pagrindu atliktos analizės rezultatų paklaidas lemia ne tik kintantis registruoto ir latentinio nusikalstamumo santykis, bet ir nepastovus poslinkis tarp nusikalstamų veikų padarymo ir jų registravimo momentų. Šiame skyriuje aptarsime būdą, kuriuo būtų galima sumažinti kriminologinės analizės rezultatų nuokrypius, eliminuojant nusikalstamų veikų registracijos vėlavimo dedamosios įtaką.

Visas registruojamas nusikalstamas veikas galima klasifikuoti į dvi grupes: 1) registruotas ir 2) padarytas, bet dar neregistruotas. Toliau aprašytas metodas leidžia įvertinti, kuri tiriamo laikotarpio padarytų nusikalstamų veikų dalis bus registruota vėliau ir nagrinėjamas veikas analizuoti pagal jų padarymo, o ne registravimo laikotarpį. Kuo homogeniškesnei nusikaltimų grupei bus taikomas šis metodas, tuo tikslesni rezultatai bus gauti.

Skaičiuojant padarytas, bet dar neregistruotas nusikalstamas veikas (toliau tekste – *CBNRC*), ataskaitiniu (tyrimui pasirinktu) laikotarpiu padarytų nusikalstamų veikų skaičius vertinamas registracijos vėlavimo koeficientais. Šie koeficientai gaunami stebint ankstesniais ataskaitiniais laikotarpiais padarytų nusikalstamų veikų registracijos vėlavimą ir darant prielaidą, kad vėlesniais ataskaitiniais laikotarpiais padarytų nusikalstamų veikų registravimas vėluos panašiomis proporcijomis, kitaip tariant, naudojantis nusikalstamų veikų registracijos vėlavimo statistika įvertinama vidutinė vėluojamų registruoti nusikalstamų veikų dalis. Taigi, šis metodas taikytinas esant gana stabiliems nusikalstamumo paplitimui ir vėluojamų registruoti nusikalstamų veikų daliai. Atkreiptinas dėmesys, jog turimų duomenų kiekis atvirkščiai proporcingas paklaidos dydžiui (t. y. kuo daugiau duomenų, tuo *CBNRC* įvertis artėja prie faktinio dydžio), be to, nusikalstamumo lygio padidėjimas metodo prielaidoms įtakos neturi. Kita vertus, metodas nėra tinkamas iš esmės pasikeitus nusikalstamumą determinuojantiems arba poveikį jam ar jo registravimui darantiems veiksniams (pavyzdžiui, naujo Baudžiamojo kodekso priėmimas 2000 metais). Tokiu atveju reikėtų atitinkamai pakoreguoti duomenis taikant skaitinį

[16] Kriminologija / Ats. red. J. Bluvšteinas. Vilnius, 1994. P. 42–44; Gilinskiy Y. Situation and trends of crime in Russian Metropolises (Moscow and St. Petersburg) / ISTAT: International conference of crime. Rome, 3rd – 5th December 2003. P. 2.

įvertį, nepriklausantį nuo turimų duomenų apie vėluojamas registruoti nusikalstamas veikas.

Matematinis metodo pagrindimas. Imkime trikampį, užpildytą reikšmėmis C_{ij}, kur C_{ij} – nusikalstamų veikų, padarytų *i*-tuoju laikotarpiu, tačiau registruotų iki *j* laikotarpio pabaigos (t. y. akumuliuotų), skaičius (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. **Nusikalstamų veikų skaičiaus išdėstymas pagal jų padarymo ir registravimo laikotarpius**

	0	1	2	...	j	...	k
0	C_{00}	C_{01}	C_{02}	...	C_{0j}	...	C_{0k}
1	C_{10}	C_{11}	C_{12}	...	$C_{1,\mathrm{j}}$	...	
2	C_{20}	C_{2}	C_{22}	...	$C_{2,j}$		
...	...	...	...	...			
i	$C_{i,0}$	$C_{i,1}$	$C_{i,2}$				
...	...	...					
k	C_{k0}						

Pagrindinė metodo prielaida yra: $\boldsymbol{E}[\boldsymbol{C}_{i,j+1} \mid \mathrm{C}_{\mathrm{i},1}, \boldsymbol{C}_{i,2}, ..., \boldsymbol{C}_{ij}] = \boldsymbol{C}_{ij} \cdot \boldsymbol{f}_j$, kur $\boldsymbol{f}_j$ – nusikalstamų veikų registracijos vėlavimo koeficientas. Atkreiptinas dėmesys, kad $\boldsymbol{f}_j$ nepriklauso nuo to, kada padaryta nusikalstama veika (kitaip tariant, darome prielaidą, kad trikampio stulpeliai (žr. 1 lentelę) proporcingi ir nepriklauso nuo atsitiktinių svyravimų, t. y. $\mathbf{C}_{i,i+1} : \mathbf{C}_{i,i+2} : \mathbf{C}_{i+1,i+2}, \ \forall \boldsymbol{i} : 0 \div \boldsymbol{k} - 2$ [17])[18].

Metodo esmė – gauti stulpeliuose pateiktinus nusikalstamų veikų registracijos vėlavimo koeficientų įverčius. Tarkime, $\hat{\boldsymbol{f}}_{\boldsymbol{h}}$ yra ieškomas įvertis, atspindintis perėjimo nuo stulpelio *h* iki *h+1* proporciją, tai yra:

[17] Norint patikrinti ar stulpeliai yra proporcingi, reikia sudaryti nusikalstamų veikų registracijos vėlavimo koeficiento trikampį. Jei šio koeficiento reikšmės kiekviename stulpelyje atskirai apytiksliai yra konstanta, tuomet turimi duomenys atitinka aptariamo metodo prielaidas.

[18] Van Eeghen J. Loss reserving methods. Rotterdam, 1981. P. 26.

$$\hat{f}_h = \frac{\sum_{i=0}^{k-h-1} C_{i,h+1}}{\sum_{i=0}^{k-h-1} C_{ih}}, \forall\, h{:}0 \div k-1 \qquad (1)$$

Tuomet:

$$C_{ij}\left(k-i < j \le k\right) = C_{i,k-1} \prod_{h=k-1}^{j-1} \hat{f}_h \qquad (2)$$

ir bendras padarytų, bet dar neregistruotų nusikalstamų veikų skaičius *CBNRC* per tyrimo laikotarpį bus lygus[19]:

$$CBNRC = \sum_{h=1}^{k} CBNRC_h = \sum_{h=1}^{k} \left(C_{hk} - C_{h,k-h}\right) \qquad (3)$$

Duomenys, kuriems gali būti taikomas aptartas metodas, kaupiami Nusikalstamų veikų statistinėse kortelėse (10 kortelė), patvirtintose Statistinių kortelių apie Nusikalstamų veikų žinybinio registro objektus pildymo, registravimo, teikimo ir saugojimo instrukcija[20]. Jose atsispindi tiek nusikalstamos veikos registravimo data, tiek nusikalstamos veikos padarymo data.

Panagrinėkime aprašyto metodo taikymą praktikoje. Tarkime, kad turime šiuos duomenis apie turto prievartavimus 2003–2006 metais (faktiniai duomenys turėtų būti imami iš Nusikalstamų veikų statistinių kortelių (10 kortelė); kadangi jie kaupiami Nusikalstamų veikų žinybiniame registre, nesudėtinga parengti programines priemones, kuriomis būtų galima suformuoti duomenų masyvą, tinkamą apdoroti šiame straipsnyje aprašytu metodu) (2 lentelė)[21]:

---

[19] Dahl P. Introduction to reserving // http://www.math.su.se/matstat/und/sakii/pdf/dahl2003.pdf (2008-05-18). P. 5–7.

[20] Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2006 m. birželio 30 d. įsakymas Nr. 1V-252 „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2003 m. gegužės 8 d. įsakymo Nr. 1V-160 „Dėl nusikalstamų veikų, jas padariusių asmenų bei nukentėjusių asmenų centralizuotos apskaitos instrukcijų patvirtinimo“ pakeitimo“ // Valstybės žinios, 2006, Nr. 79-3118.

[21] Kiekvienoje eilutėje pateikiamas tais metais padarytų nusikalstamų veikų, tačiau užregistruotų po tiek metų, kiek nurodyta kiekviename stulpelyje, skaičius (pavyzdžiui, 2003 metais užregistruota 260 turto prievartavimų, po metų, t. y. 2004 m. užregistruota dar 20 turto prievartavimų, padarytų 2003 metais ir t. t.).

2 lentelė. **Hipotetiniai duomenys apie turto prievartavimus 2003–2006 metais**

Nusikalstama veika padaryta	Nusikalstama veika registruota po (metais)			
	0	1	2	3
2003 m.	260	280	290	295
2004 m.	320	340	350	**356**
2005 m.	300	310	**320**	**325**
2006 m.	200	**211**	**218**	**222**

Pasinaudodami (1) formule apskaičiuojame $\hat{f}_h$:

$$\hat{f}_0 = \frac{C_{01} + C_{11} + C_{21}}{C_{00} + C_{10} + C_{20}} = \frac{280 + 340 + 310}{260 + 320 + 300} = 1{,}057;$$

$$\hat{f}_1 = \frac{290 + 350}{280 + 340} = 1{,}032;$$

$$\hat{f}_2 = \frac{295}{290} = 1{,}017.$$

Atitinkamai pagal (2) formulę gauname C_{ij} reikšmes:

$$C_{13} = C_{12}\hat{f}_2 = 356;$$

$$C_{22} = C_{21}\hat{f}_1 = 320;$$

$C_{23} = C_{22}\hat{f}_2 = 325$ ir analogišku būdu apskaičiuojame kitas lentelės dalis.

Galiausiai pritaikius (3) formulę, apskaičiuojamas padarytų, bet tik ateityje registruojamų turto prievartavimų skaičius CBNRC:

$$CBNRC = \sum_{h=1}^{3} CBNRC_h = (356 - 350) + (325 - 310) + (222 - 200) = 43.$$

Gauti rezultatai leistų teigti (jei, žinoma, būtume naudoję faktinius duomenis), kad, pavyzdžiui, turto prievartavimų 2005 metais padaryta 8,3 proc. daugiau nei 2005 metais registruota, o 2006 metais – 11 proc. daugiau.

Nusikalstamumas kaip reiškinys yra dėsningas, taigi, galimas aprašyti taikant matematinius modelius. Kadangi dinamikos, o ypatingai tendencijų, tyrimuose gana paplitęs tiesinės regresijos modelis, galima daryti

prielaidą, kad šį modelį būtų galima pritaikyti ir nusikalstamumui *Y* aprašyti, kitaip tariant:

$$\boldsymbol{Y} = \boldsymbol{f}(\boldsymbol{X}) + \boldsymbol{\varepsilon},$$

čia *Y*: *Y*(*t*, *u*); *t*, *u* – parametrai, nusakantys atitinkamai teritoriją ir laiką,

X: $X(t, u) = \begin{pmatrix} \boldsymbol{X}_1 \\ . \\ . \\ . \\ \boldsymbol{X}_d \end{pmatrix}$ – nusikalstamumo determinantai,

f(*X*): $f(X, \theta) = \boldsymbol{\theta}_0 + \boldsymbol{\theta}_1 \boldsymbol{X}_1 + ... + \boldsymbol{\theta}_d \boldsymbol{X}_d$ – nusikalstamumo determinantų įtaką nusakanti funkcija,

ε: $\varepsilon(t, u)$ – Gauso nepriklausoma seka, nusakanti prielaidas dėl modelio tikslumo,

θ: $\theta(t, u) = \begin{pmatrix} \boldsymbol{\theta}_0 \\ . \\ . \\ . \\ \boldsymbol{\theta}_d \end{pmatrix}$ – aprašo nusikalstamumo determinantų poveikio laipsnį.

Atkreiptinas dėmesys, kad esant pakankamai dideliam duomenų skaičiui, dedamoji ε nedaro didelės įtakos rezultatų, gautų taikant tokį modelį, paklaidai (t. y. ji nėra esminė), todėl *Y* būtų galima perrašyti ir tokiu (supaprastintu) pavidalu: $\boldsymbol{Y} = \boldsymbol{\theta}' \boldsymbol{X}$.

Tokiu būdu nusikalstamumo latentiškumą atskleistų statistinių rodiklių, gautų pritaikius aprašytą nusikalstamumo matematinį modelį, ir registruoto nusikalstamumo duomenų skirtumų statistinė analizė.

4. VIKTIMOLOGINIAI TYRIMAI LIETUVOJE. LATENTIŠKUMO ĮVERČIAI, PANAUDOJANT VIKTIMOLOGINIŲ TYRIMŲ DUOMENIS

Viktimologiniai tyrimai – tai atskira kriminologinių tyrimų rūšis, skirta viktimogeninės situacijos (nukentėjusiųjų asmenų populiacijos) analizei apibrėžtoje teritorijoje bei konkrečiu laikotarpiu atlikti. Dažniausiai imamas vienerių metų laikotarpis[22], o tyrimas atliekamas už praėjusius metus, pavyzdžiui, 2007 metų pradžioje atliekamas viktimologinis tyrimas, parodantis asmenų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, patirtį 2006 metais.

Lietuvoje kiekvienais metais atliekami 2–4 įvairių rūšių viktimologiniai tyrimai. Juos atlieka tiek valstybinės organizacijos (pavyzdžiui, Teisės institutas, Policijos departamentas), tiek nevyriausybinės organizacijos, viešosios įstaigos (pavyzdžiui, NPLC). Lietuvoje atliekami ir nacionaliniai, ir tarptautiniai (pavyzdžiui, Nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės Europos instituto prie Jungtinių Tautų (HEUNI)) viktimologiniai tyrimai, kai atliekama viktimizacijos laipsnio lyginamoji analizė Europoje ar ES šalyse.

Pagrindinis nacionalinių viktimologinių tyrimų tikslas – nustatyti ir stebėti bendrą viktimizacijos lygį Lietuvoje, tai yra:

- kokia yra nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų, kitų viktimizacijos procesų, populiacija;
- kokie tai asmenys, kokios jų charakteristikos;
- kiek asmenų patiria pakartotinę viktimizaciją;
- koks nukentėjusiųjų asmenų skaičius Lietuvos miestuose ir kaimuose, koks jų pasiskirstymas amžiaus grupėse;
- kokia yra nukentėjusiojo ir nusikaltusiojo sąveika (interakcija) ir kita.

Trečioje šio leidinio dalyje aprašytas matematinis latentinio nusikalstamumo tyrimo modelis yra gana sudėtingas, jo pritaikymui reikia daug informacijos, kurios tyrėjas neretai neturi. Todėl čia pateikiame vieną iš paprasčiausių būdų nusikalstamumo latentiškumui įvertinti, naudojant viktimologinių tyrimų duomenis ir registruotojo nusikalstamumo statistiką.

Tikslas yra įvertinti, kokią dalį latentinės nusikalstamos veikos sudaro realiame nusikalstamume. Pasinaudokime NPLC 2005 metų viktimo-

[22] Pavieniais atvejais naudojamas 3 ar 5 metų laikotarpis, kartais tiesiog klausiama, ar asmuo yra patyręs vienokią ar kitokią prievartą.

loginio tyrimo duomenimis[23]. Apklausti 1 003 Lietuvos gyventojai (15–75 m. amžiaus) teigė, kad 2004 metais nukentėjo iš viso nuo 180 nusikalstamų veikų. 2004-aisiais Lietuvoje vidutinis metinis gyventojų (15–75 m. amžiaus) skaičius buvo 2 657 175[24]. Taigi galima įvertinti realųjį nusikalstamumą, skaičiuojant veikas, nuo kurių 2004 metais nukentėjo 15–75 m. amžiaus Lietuvos gyventojai. Jei 1 003 apklaustų (15–75 m. amžiaus) gyventojų teigia nukentėję nuo 180 nusikalstamų veikų (t. y. vidutiniškai nukentėjo 17,95 proc. respondentų), tai visi (15–75 m. amžiaus) Lietuvos gyventojai bus nukentėję nuo tiek kartų didesnio nusikalstamų veikų kiekio, kiek kartų visų Lietuvos gyventojų skaičius yra didesnis už apklausoje dalyvavusių gyventojų skaičių (kadangi buvo atlikta reprezentatyvi apklausa, galima teigti, jog Lietuvos mastu nukentėjo ta pati 15–75 m. amžiaus gyventojų dalis, kaip ir atrankoje, t. y. 17,95 proc.). Kitaip tariant, 2004-aisiais metais Lietuvoje 15–17 m. amžiaus gyventojai nukentėjo nuo $\frac{180}{1\,003} \times 2\,657\,175 = 476\,861$ nusikalstamų veikų.

Žinant registruotąjį nusikalstamumą, galima įvertinti, kokią dalį nuo visų realiai įvykdomų nusikalstamų veikų (tiksliau, jų skaičiaus įverčio) užregistruoja teisėsaugos institucijos. Per 2004 metus Lietuvoje užregistruota 50 950 nusikalstamų veikų, nuo kurių nukentėjo 15–75 m. amžiaus gyventojai[25]. Taigi, užregistruotos nusikalstamos veikos sudaro tik $\frac{50\,950}{476\,861} \times 100\,\%$ = 11 proc. visų realiai padaromų nusikalstamų veikų (tiksliau jų įverčio). Vadinasi, 2004 metais Lietuvoje iš visų nusikalstamų veikų, kurias 15–75 m. amžiaus gyventojai įvertino kaip nusikalstamas jų atžvilgiu, teisėsaugos institucijos užregistravo tik 11 proc. Šiuo atveju nusikalstamumo latentinė dalis (latentiškumo įvertis) sudarytų 100 % – 11 % = 89 proc. realaus nusikalstamumo. Gavome, kad apytiksliai devyni iš dešimties atvejų, kuriuos 2004 metais 15–75 m. amžiaus Lietuvos gyventojai įvertino kaip nusikalstamas veikas jų atžvilgiu, buvo neužregistruoti.

[23] Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro 2005 metų viktimologinis tyrimas. Vilnius: NPLC, „Spinter tyrimai“, 2005. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras.* http://www.nplc.lt/lit/lit44-NPLC-2005m-vikt-tyr.pdf (2006 03 20).

[24] Duomenis 2005-11-03 pateikė Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės Demografinės statistikos skyrius.

[25] Duomenis 2005-11-03 pateikė Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos Statistikos skyrius.

Žinoma, čia darome latentiškumo įverčius tik tų nusikalstamų veikų, nuo kurių nukentėjo ne visi, o tik fiziniai 15–75 m. amžiaus asmenys. Be to, ir viktimologinių tyrimų rezultatai yra tik apytiksliai dėl įvairiausių priežasčių, pirmiausia dėl gyventojų nekvalifikuoto nusikalstamų veikų suvokimo. Tačiau panašus rezultatas buvo gautas ir panaudojant 1997 metų tarptautinio viktimologinio tyrimo Lietuvoje duomenis[26]. Jų analizės pagrindu gautas panašus įvertis, kad 1996 metais Lietuvoje buvo užregistruota tik 9 proc. nusikaltimų, kuriuos gyventojai įvertino kaip nusikalstamas veikas, padarytas jų atžvilgiu[27]. Šiuo atveju nusikalstamumo latentinė dalis (latentiškumo įvertis) sudarytų 100 % – 9 % = 91 proc. realaus nusikalstamumo.

[26] Tarptautinis viktimologinis tyrimas Lietuvoje 1997 m. Baigiamoji ataskaita. Mokslininiai vadovai: G. Babachinaitė ir A. Dapšys. Vilnius: Teisės institutas, 1997. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras.* http://www.nplc.lt/sena/stat/auk/auk2.htm (2008 02 27).

[27] Kiškis A. Baudžiamųjų bylų kėlimo Lietuvoje bendrosios tendencijos // Jurisprudencija, 2000, Nr. 16(8). P. 74.

5. LATENTINIO NUSIKALSTAMUMO KRIMINOLOGINIO TYRIMO METODIKA PAGAL REGISTRUOTUS NUŽUDYMUS

Realiai padarytų nusikaltimų ir juos padariusių asmenų skaičiaus analizė tam tikroje teritorijoje (pavyzdžiui, Lietuvoje) neapsiriboja vien tik registruotų rodiklių pateikimu, bet ir latentinės šių rodiklių dalies apimties preliminariu matavimu. Latentinio nusikalstamumo apimtis gali būti matuojama įvairiais metodais, tačiau nėra vieno universalaus metodo, kuriuo patikimai galima būtų nustatyti latentinio nusikalstamumo apimtį.

Paprasčiausias metodas latentinio ir registruoto nusikalstamumo bendroms tendencijoms, bendrai dinamikai, bendram nusikalstamumo registravimo lygiui nustatyti yra nužudymų registracijos raida. Kadangi nužudymai yra mažiausio latentiškumo nusikaltimai, per ilgesnį (ne mažiau kaip 5 metų) jų registracijos laikotarpį galima spręsti ne tik apie nužudymų, bet ir apie nusikalstamumo apskritai raidos tendencijas[28]. Galimi keli variantai:

a) jeigu registruotų nužudymų tendencijos kreivė panaši į bendro nusikalstamumo registracijos kreivę, tai reiškia, kad latentinio nusikalstamumo lygis yra stabilus;
b) jeigu registruotų nužudymų kreivė yra statesnė už bendro registruoto nusikalstamumo kreivę jos didėjimo link, tai galėtų reikšti, kad latentinis nusikalstamumas didėja;
c) jeigu registruotų nužudymų kreivė yra statesnė už bendro registruoto nusikalstamumo kreivę jos mažėjimo link, tai galėtų reikšti, kad latentinis nusikalstamumas mažėja.

Taigi ir šis, paprasčiausias, metodas vertingas dėl jo paprastumo; jį taikyti gali bet kuris nusikalstamumo latentiškumą tyrinėjantis asmuo, o registruotų nužudymų ir nusikalstamumo apskritai duomenys yra lengviausiai prieinami. Toks metodas nėra labai patikimas (kaip ir daugelis kitų latentiškumui nustatyti naudojamų metodų), todėl būtina jį naudoti kartu su kitais latentinio nusikalstamumo apimties nustatymo metodais. Patikimesnę išvadą apie latentinio nusikalstamumo paplitimą galima gauti tik sulyginus duomenis, gautus įvairiais metodais, ir apskaičiavus jų išvestinę.

[28] Plačiau žr. Taking Stock: What do We Know about Interpersonal Violence? // The ESRC Violence Research Programme. Royal Holloway University of London, 2008. P. 8; Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prognozė iki 2015 m. / Moksl. red. G. Babachinaitė ir S. Justickaja. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. P. 224, 273.

6. SUKČIAVIMO NUSIKALTIMŲ DRAUDIMO SRITYJE LATENTIŠKUMO TYRIMO METODAI

Nepaisant to fakto, kad Lietuvoje pastaruoju metu buvo iškelta labai nedaug baudžiamųjų bylų dėl nusikaltimų draudimo srityje, draudimo ekspertų teigimu, šios nusikalstamos veikos yra gana paplitusios, todėl tenka manyti, kad ir Lietuvoje draudžiamieji nusikaltimai[29] yra pakankamai latentiški. Taip pat dėl nurodytų priežasčių tenka ieškoti ir alternatyvių tikrojo draudžiamojo nusikalstamumo paplitimo nustatymo metodų, nes įprasti latentiškumo tyrimo būdai, pagrįsti baudžiamųjų bylų ir nusikaltimų registracijos duomenų analize, dėl tokių bylų trūkumo Lietuvoje nėra efektyvūs.

Poreikį nustatyti draudžiamojo nusikalstamumo paplitimą sąlygoja keli veiksniai. Pirmiausia, efektyviai spręsti problemą galima tik žinant jos mastą. Priešingu atveju arba jai bus skiriamas nepakankamas dėmesys arba pernelyg švaistomi finansiniai bei žmogiškieji ištekliai[30]. Antra, tinkama aptariamų nusikaltimų paplitimo nustatymo metodika padėtų įvertinti įvairių prevencinių poveikio priemonių efektyvumą, nes tai neįmanoma nustatyti, neturint galimybės palyginti pradinių duomenų su gautais rezultatais. Ypatingai tai svarbu vertinant, ar taikytos priemonės turėjo poveikį draudžiamojo nusikalstamumo prevencijai. Trečia, duomenys apie draudžiamojo nusikalstamumo būklę yra labai svarbūs viešosios nuomonės formavimuisi, nes problema, sulaukusi didesnio visuomenės susidomėjimo, gali paskatinti įstatymų leidėją imtis atitinkamų priemonių iškilusiai problemai spręsti.

Vertinant draudžiamųjų nusikaltimų paplitimą, galima remtis šiais duomenimis:

- bylų, kuriose teismas priėmė apkaltinamąjį nuosprendį, skaičiumi;
- epizodų, kuriuose dalyvavo asmenys, nuteisti už aptariamų nusikaltimų padarymą, skaičiumi;

[29] Draudžiamiesiems nusikaltimams arba nusikaltimams draudimo srityje priskirtinos tyčinės nusikalstamos veikos, padaromos dėl savanaudiškų paskatų, kuriomis kėsinamasi į draudimo santykius, pažeidžiant normalų draudimo sistemos funkcionavimą, trukdant įgyvendinti draudimo funkcijas, pakertant pasitikėjimą draudimo institutu bei padarant žalą visiems draudimo santykių dalyviams (Rudzkis T., Panomariovas A. Nusikalstamų veikų draudimo srityje kriminologinės sampratos problema // Jurisprudencija, 2006, Nr. 6(84). P. 51).

[30] Measuring fraud // Konferencijos "National insurance fraud forum" medžiaga. Washington D. C., 2000. P. 36.

- iškeltų baudžiamųjų bylų skaičiumi;
- skirtingų nusikaltimų lyginamąja analize (pavyzdžiui, jei priimtas apkaltinamasis nuosprendis baudžiamojoje byloje dėl melagingo pranešimo apie pavogtą apdraustą transporto priemonę (BK 236 straipsnis), galima teigti, kad kaltininko veikoje, kuria visų pirma buvo siekiama neteisėtai gauti draudimo išmoką, yra ir sukčiavimo (BK 182 straipsnis) požymių; todėl nustačius, kad dėl pastarosios veikos baudžiamoji byla neiškelta, galima daryti išvadą apie šio nusikaltimo latentiškumą);
- visuma požymių, iš kurių galima spręsti apie draudžiamųjų nusikaltimų padarymą (angl. k. *red flags*);
- draudžiamųjų įvykių administravimo bylų, kuriose priimtas sprendimas atsisakyti mokėti draudimo išmoką arba ją mažinti, medžiaga.

Patikimiausias kriminologines išvadas leistų daryti pirmuose keturiuose punktuose išvardintų duomenų analizė, tačiau, kaip minėta, dėl jų nepakankamumo tenka taikyti papildomus tyrimo metodus, kurie padėtų gauti netiesioginės informacijos apie draudžiamojo nusikalstamumo paplitimą, struktūrą ir dinamiką. Vieni duomenys bei jų gavimo ir analizės metodai leidžia spręsti apie visumą, kiti – tik apie tam tikrus nagrinėjamo nusikalstamumo aspektus (arba atskiras nusikalstamų veikų rūšis), pavyzdžiui, paskutiniame punkte nurodyti duomenys leidžia tik hipotetiškai įvertinti nepagrįstų išmokų paplitimą (t. y. draudėjų nusikalstamų veikų, siekiant nepagrįstai pasipelnyti draudimo įmonių sąskaita, skaičių arba tokių veikų ir visų draudėjų skaičiaus santykį).

Atsižvelgiant į nepakankamus tokio pobūdžio nusikaltimų statistinius duomenis, dauguma pasaulyje atliekamų draudžiamojo nusikalstamumo kriminologinių tyrimų apsiriboja neteisėtų draudimo išmokų (t. y. nusikalstamų veikų, siekiant neteisėtai pasipelnyti draudimo įmonės sąskaita gaunant nepagrįstą draudimo išmoką) analize. Veikos, kuriomis siekiama nepagrįstai sutaupyti sudarant draudimo sutartį (suteikiant neteisingos informacijos draudimo rizikos vertintojui, nutylint esmines aplinkybes, apsprendžiančias draudimo rizikos laipsnį ir pan.) ar draudimo sutarties galiojimo metu (pavyzdžiui, tyčia nepranešant apie aplinkybes, lemiančias padidėjusią draudimo riziką), taip pat nusikalstamos draudimo įmonių darbuotojų veikos retai atskleidžiamos ir dėl susiformavusios klaidingos nuomonės apie jų nežymų paplitimą bei dėl nebuvimo patiki-

mų, moksliškai pagrįstų požymių, kurie leistų nustatyti minėtų veikų „pėdsakus“, retai būna kriminologinių tyrimų objektu[31].

Nevienodas dėmesys skiriamas ir skirtingoms draudimo rūšims: ne gyvybės draudimas, ypač transporto priemonių bei jų valdytojų civilinės atsakomybės ir nelaimingų atsitikimų draudimas ekspertų visuotinai pripažįstami esantys kriminogeniškiausi, o gyvybės ir invalidumo draudimas aptariamu aspektu tyrinėtas tik labai paviršutiniškai[32].

Toliau aptariami trys metodai, leidžiantys gauti veikų latentiškumo įverčius, neturint jokios reikšmingos informacijos, susijusios su baudžiamųjų bylų, iškeltų dėl šių nusikaltimų, nagrinėjimu. Kelių iš šių metodų taikymas to paties tiriamo objekto atžvilgiu ir gautų rezultatų palyginimas bei apibendrinimas leistų daryti pakankamai pagrįstas išvadas apie draudžiamojo nusikalstamumo (ar bent jau neteisėtų išmokų) paplitimą ir struktūrą.

I. Praktinėje veikloje gali susidaryti situacija, kai kuriam nors reiškiniui įvertinti sunku arba visiškai neįmanoma išskirti objekto – problemos nešėjo ir atitinkamai informacijos šaltinio. Dažniausiai tokios situacijos susijusios su:

- bandymais prognozuoti vieno ar kito reiškinio arba proceso pokyčius;
- būtinybe įsivaizduoti (numatyti) tyrėją dominančio dalyko būklę po vieno, dvejų, penkerių ar daugiau metų.

Tokia informacija gali būti gaunama tik iš kompetentingų asmenų – ekspertų. Būtent ekspertų vertinimo metodas yra vienas iš būdų gauti draudžiamojo nusikalstamumo latentiškumo įverčius.

Taikant ekspertų vertinimo metodą pirminei informacijai surinkti, labai svarbu teisingai suformuoti ekspertų grupę. Šiuo aspektu tikslingiausia naudoti du kriterijus: veiklos pobūdį ir darbo stažą. Veikla turi būti susijusi su praneštų draudimo įmonei įvykių administravimu, įtartinų įvykių tyrimu, vidinio audito veikla ir pan., t. y. susijusi su ta veiklos sritimi, kurioje norima vertinti daromus draudžiamuosius nusikaltimus ir kuri nukreipta į tokių nusikaltimų atskleidimą ir (ar) prevenciją. Darbo stažo kriterijų sąlygoja ilgalaikis užsiėmimas tokia veikla. Šie du kriterijai atskleidžia svarbiausias eksperto savybes, reikalingas pageidaujamam rezultatui gauti: užsiėmimo pobūdis lemia tiriamo objekto išmanymą, darbo stažas – įgytą patirtį ir iš dalies gebėjimą prognozuoti. Kiti kriterijai – išsilavinimas, lytis, amžius ir pan., nėra tokie svarbūs aptariamam tyri-

[31] Rudzkis T., Panomariovas A. Sukčiavimo draudimo sferoje kriminologinio paplitimo tyrimo teorinio modelio prielaidos // Jurisprudencija, 2002, Nr. 31(23). P. 106.

[32] Ten pat. P. 108.

mui. Ekspertų grupei formuoti siūlomas vadinamasis kolektyvinio vertinimo metodas (kadangi aptariamos srities žinovų nėra daug ir jie pažįsta vienas kitą kaip specialistai). Jo esmė – kiekvieno grupės, iš kurios atrenkami ekspertai, nario paprašoma išskirti kelis, jų nuomone, kompetentingiausius ekspertus. Siekiant objektyvesnio, visapusiškesnio vertinimo, priklausomai nuo tyrimo objekto, galima pasiūlyti iki trijų kriterijų ($n \le 3$), kurių išvestinis indeksas – eksperto kompetencijos lygio koeficientas *K* apskaičiuojamas pagal formulę:

$$K = \frac{\sum_{i=1}^{n} k_i}{n},$$

kur galimos sudedamosios: k_1 – eksperto teorinių žinių lygio vertinimo skaitmeninė reikšmė, k_2 – praktinės patirties vertinimo skaitmeninė išraiška ir k_3 – prognostinių sugebėjimų vertinimo skaitmeninė išraiška bei $0 \le k_i \le 1, \forall i = 1 \div n$ (reikšmė ‚0' atitiktų „nėra, nekompetentingas", o reikšmė ‚1' – „aukšto lygio, labai kompetentingas"). Šitaip išrangavus ekspertus pagal kompetencijos lygį *K* atrenkami kompetentingiausi.

Pateikiamų ekspertams klausimų turinys iš esmės priklauso nuo tyrimo objekto. Pavyzdžiui, bandoma įvertinti viso draudžiamojo nusikalstamumo arba tik atskirų jo rūšių, atskirose draudimo grupėse arba draudimo santykių etapuose pasireiškiančių aptariamų nusikalstamų veikų latentiškumą. Taip pat priklauso ir nuo tyrimo tikslų, pavyzdžiui, siekiama gauti tik latentiškumo įverčius ar (ir) rekomendacijas, kaip geriau užkardyti šiuos nusikaltimus, kaip efektyviau juos atskleisti ir t. t. Pavyzdžiui:

- tiriant sukčiavimo latentiškumą transporto priemonių draudimo srityje ekspertiniam vertinimui galėtų būti pateikti tokie klausimai: „kokią dalį visų transporto priemonių draudimo išmokų sudaro išmokos pagal nepagrįstas pretenzijas", „kokią dalį visų transporto priemonių draudimo išmokų sudaro permokos dėl sąmoningai padidinto realiai patirtos žalos dydžio";
- siekiant gauti ekspertų rekomendacijas tokio pobūdžio nusikaltimų prevencijai, galėtų būti pateikiami tokie klausimai: „kokie veiksniai yra svarbiausi sėkmingai sukčiavimui transporto priemonių draudimo srityje atskleisti", „kokie veiksniai lemtų sėkmingą sukčiavimo transporto priemonių draudimo srityje prevenciją";
- norint sužinoti prognostines ekspertų nuostatas dėl sukčiavimo transporto priemonių draudimo srityje dinamikos, į ekspertams pateikiamą klausimyną galima būtų įrašyti klausimą: „kokios numa-

tomos sukčiavimo transporto priemonių draudimo srityje lygio kitimo tendencijos per artimiausius 2–3 metus“.

Tačiau ekspertų vertinimo metodas negali būti laikomas absoliučiai tinkamu draudžiamųjų nusikaltimų problematikai nagrinėti (galima paklaida; ji tuo didesnė, kuo didesnį draudžiamojo nusikalstamumo „segmentą“ norima tyrimu aprėpti): jis labiau leidžia įžvelgti nagrinėjamo reiškinio tendencijas ir poveikio priemones, nei nustatyti draudiminio nusikalstamumo faktinį paplitimą.

II. Idealiu atveju draudžiamojo nusikalstamumo latentiškumo tyrimas galėtų prasidėti visų draudimo įmonei naujai pareikštų pretenzijų išsamiu kriminalistiniu tyrimu, kuris arba atskleistų nusikalstamų veikų požymius, arba patvirtintų draudžiamojo įvykio aplinkybes. Deja, dėl juridinių, etinių ir praktinių priežasčių tokio pobūdžio tyrimai nėra galimi, todėl tenka remtis netiesioginiais požymiais, kurie, kaip manoma, koreliuoja su draudžiamųjų nusikaltimų požymiais.

Visa su pretenzija susijusi ir objektyviai išreikšta būtina ir pakankama medžiaga, reikalinga sprendimui dėl draudimo išmokos priimti, yra kaupiama draudimo įmonėms praneštų įvykių administravimo bylose (žalų administravimo bylose). Todėl vienas iš neteisėtų draudimo išmokų paplitimo nustatymo metodų yra pagrįstas šių bylų analize. Tokiu tyrimu dažniausiai siekiama nustatyti[33]:

- kokia dalis iš draudimo įmonei pareikštų pretenzijų dėl, kaip pareiškėjų teigiama, draudžiamųjų įvykių yra susijusi su draudžiamaisiais nusikaltimais (kitaip tariant, kuri pareikštų pretenzijų dalis yra įtartina);
- kokio dydžio nuostolius lemia tokios nusikalstamos veikos;
- ar objektyvūs veiksniai, kurie, kaip manoma, yra susiję su draudžiamojo nusikaltimo požymiais ar parodo juos, gali būti naudojami tų veikų atskleidimui;
- kaip įtartinų pretenzijų tyrimo apimtis (išsamumas, pilnumas) daro įtaką atsisakymų mokėti draudimo išmoką atvejų skaičiui;
- kuriuose administraciniuose teritoriniuose vienetuose dažniau reiškiamos įtartinos pretenzijos.

Pirminė tyrimo informacija renkama iš užbaigtų draudžiamųjų įvykių administravimo bylų. Draudimo įmonėms praneštų įvykių administravimo bylos, pagal kurias draudimo išmoka nebuvo mokėta, į atranką neįtraukiamos, nes tokie atvejai susiję su draudimo apsaugos negaliojimu įvykio metu arba draudėjo ar draudimo išmokos gavėjo grubiu savo pa-

[33] Fraud and buildup in auto injury claims: pushing the limits of the auto insurance system. Wheaton: IRC, 1996. P. 6.

reigų pažeidimu, lėmusiu draudimo išmokos dydį, draudimo įmonės galimybę nustatyti draudimo išmokos dydį ir pan. Kitaip tariant, buvo tam tikros aplinkybės, nesusijusios su aptariamomis nusikalstamomis veikomis, kurios sudarant sutartį įvardinamos kaip atleidžiančios draudimo įmonę nuo pareigos mokėti draudimo išmoką, arba draudimo išmoka nebuvo mokėta dėl draudžiamojo nusikaltimo, t. y. tokia nusikalstama veika tapo žinoma (nelatentiška).

Tyrimo imtį galima formuoti iš tokių draudžiamųjų įvykių administravimo bylų:

- nagrinėti visas draudžiamųjų įvykių administravimo bylas, užbaigtas konkrečiu laikotarpiu, pavyzdžiui, nuo 2008-01-01 iki 2008-03-01;
- nagrinėti visas užbaigtas draudžiamųjų įvykių administravimo bylas, kurių įvykiai atsitiko, pavyzdžiui, nuo 2008-01-01 iki 2008-03-01. Šiuo atveju papildomai reikėtų įsitikinti, kad neliko nebaigtų draudžiamųjų įvykių administravimo bylų, iškeltų per nagrinėjamą laikotarpį;
- pritaikyti bet kurį iš aukščiau nurodytų būdų, tačiau imti ne visas draudžiamųjų įvykių administravimo bylas, bet atlikti jų atranką. Pastarasis atvejis yra priimtinesnis, kai norima apimti ilgesnį nagrinėjamą laikotarpį.

Tyrimo rezultatų reprezentatyvumui užtikrinti reikėtų nagrinėti ne vienos atskirai paimtos draudimo įmonės, bet kartu didžiąją dalį rinkos dalies turinčių draudimo įmonių draudžiamųjų įvykių administravimo bylas, nebent tyrimas atliekamas ne draudimo rinkos, bet tik tos draudimo įmonės atžvilgiu.

Atliekant atrankinį draudimo rinkos tyrimą, atrankoje turėtų dalyvauti visos tiriamą draudimo rūšį siūlančios draudimo įmonės. Šiuo atveju tyrimo imčiai formuoti tikslinga naudoti daugiapakopę stratifikuotą atranką, atliekant ją kiekviename etape. Tam iš pradžių reikėtų sugrupuoti visas draudimo įmones pagal tiriamos draudimo rūšies draudžiamųjų įvykių skaičių ir iš kiekvienos jų atrinkti tam tikrą draudžiamųjų įvykių administravimo bylų skaičių, kuris būtų proporcingas tos draudimo įmonės administruojamų draudžiamųjų įvykių daliai iš visų administruojamų draudžiamųjų įvykių Lietuvoje. Vėliau pagal gautą skaičių kiekvienoje draudimo įmonėje būtų atrenkamos draudžiamųjų įvykių administravimo bylos, kurios savo požymiais (įvykio vieta, laiku, pobūdžiu, draudimo išmokos dydžiu ir kitais konkrečiam tyrimui svarbiais aspektais) atitinka toje įmonėje susiklosčiusią tiriamos draudimo rūšies administruojamų draudžiamųjų įvykių visumą (pavyzdžiui, jei 40 proc. visų įvykių atsitiko

Vilniaus apskrityje, tai ir atrankoje turi būti 40 proc. įvykių, atsitikusių Vilniaus apskrityje; jei dėl 60 proc. draudžiamųjų įvykių mokėtos draudimo išmokos neviršija 2 000 Lt, tai ir atrankoje turi būti 60 proc. bylų, administruojamų pagal draudžiamuosius įvykius, dėl kurių mokėta draudimo išmoka neviršijo 1 000 Lt).

Renkamos pirminės informacijos pobūdis didžia dalimi priklauso nuo draudimo rūšies, kurios neteisėtų išmokėjimų paplitimą norima ištirti. Pavyzdžiui, tiriant vairuotojo ir keleivių draudimo nuo nelaimingų atsitikimų neteisėtų išmokų paplitimą, svarbus būtų įvykių pobūdis, nukentėjusiųjų asmenų fiziologinės savybės, sužalojimų pobūdis ir laipsnis, nedarbingumo laipsnis, paskirtas gydymas, patirti nuostoliai, draudimo išmokos, galimybė nukentėjusiesiems gauti kitokią nei draudimo išmokos finansinę paramą, advokatų dalyvavimas administruojant įvykius ir pan.

Pirminės informacijos rinkimo specifika pasireiškia tuo, kad prielaida apie pareikštos pretenzijos įtartinumą daroma iš tam tikrų su draudžiamuoju įvykiu arba draudimo sutartimi susijusių požymių (angl. k. *red flags* arba *fraud indicators*), kurie išskirti remiantis ilgamete įvykių bylų administravimo patirtimi ir draudžiamųjų nusikaltimų baudžiamųjų bylų analize. Žinoma, šių požymių nustatymas konkrečioje draudžiamojo įvykio administravimo byloje dar nereiškia, kad pareikšta nepagrįsta (neteisėta) pretenzija, – tiesiog šie požymiai rodo didesnę tokio pretenzijos pobūdžio tikimybę. Dažniausiai išskiriami šie požymiai, susiję su[34]:

1) draudimo išmokos gavėju (draudėju, apdraustuoju, nukentėjusiuoju, naudos gavėju), pavyzdžiui:
   - apdraustasis yra pakankamai susipažinęs su specifine draudimo terminija ir įvykių administravimo procedūromis;
   - nukentėjusysis siekia kuo greičiau gauti draudimo išmoką arba avansinį mokėjimą, sutikdamas su mažesniu nuostolio įvertinimu, atsisako jį patvirtinti dokumentais;
   - nukentėjusysis „spaudžia“ draudimo įmonę kuo greičiau sumokėti draudimo išmoką (grasina žiniasklaidos dėmesiu, advokatais, teismais);
   - patirti nuostoliai neatitinka nukentėjusiojo pajamų, profesijos, gyvenimo būdo;
   - nukentėjusysis jau daug kartų yra kreipęsis dėl draudimo išmokos;
   - su nukentėjusiuoju neįmanoma susisiekti arba jis vengia bendrauti su draudimo įmonės atstovais;

[34] Red flags for detecting insurance fraud. Toronto: CCAIF, 2001. P. 2–34.

2) draudimo sutarties sudarymu, pavyzdžiui:
   - asmuo, ketinantis sudaryti draudimo sutartį, kreipiasi į draudimo įmonės atstovą prieš pat darbo pabaigą arba paskutinės darbo dienos pabaigoje, reikalaudamas skubiai sudaryti draudimo sutartį;
   - asmuo dėl draudimo sutarties sudarymo kreipiasi į gyvenantį toli nuo jo draudimo įmonės atstovą;
   - draudėjas vietoje savo gyvenamojo adreso nurodo tik pašto dėžutės numerį;
   - asmens, sudarančio draudimo sutartį, pajamos neatitinka draudžiamo objekto vertės;
   - draudėjas atsisako susitikti su draudimo įmonės atstovu, visą informaciją pateikia telefonu;
   - asmuo, sudarantis draudimo sutartį, išsamiai klausinėja apie draudžiamųjų įvykių administravimo procedūras;
   - draudėjas, užpildęs prašymą draudimo sutarčiai sudaryti, jo nepasirašo;
3) draudimo sutartimi, pavyzdžiui:
   - draudžiamasis įvykis atsitiko tą pačią dieną ar per kelias dienas įsigaliojus naujai draudimo sutarčiai;
   - draudžiamasis įvykis atsitiko baigiantis draudimo sutarties galiojimui;
   - draudžiamasis įvykis atsitiko tą pačią dieną ar per kelias dienas išplėtus draudimo apsaugą;
4) įvykio aplinkybėmis, pavyzdžiui:
   - nėra patirto draudžiamojo įvykio liudininkų;
   - kompetentingų įvykio faktui ar jo aplinkybėms patvirtinti institucijų informacija apie įvykį skiriasi nuo informacijos, nurodytos draudimo išmokos gavėjo;
   - visi būtini draudžiamojo įvykio administravimui dokumentai draudimo įmonei yra pateikiami net jų nepareikalavus;
   - patirti sugadinimai (sužalojimai) neatitinka įvykio aprašymo ir (ar) jo numanomų padarinių;
   - pateikiamos tik dokumentų kopijos;
5) specifinėmis draudimo rūšių (ar draudžiamųjų įvykių) ypatybėmis, pavyzdžiui:
   - draudimo nuo nelaimingų atsitikimų srityje:
     - apie kai kuriuos patirtus sužalojimus pranešta vėliau, nei pateikta informacija apie draudžiamąjį įvykį;

- apie patirtus sužalojimus pranešė ne nukentėjusysis, o kiti asmenys;
- apie nukentėjusiojo sužalojimų pobūdį ir sunkumą galima spręsti tik iš pateiktų dokumentų (t. y. betarpiškai nukentėjusiajam nedalyvaujant ir nesuteikiant galimybės draudimo įmonės atstovui įsitikinti praneštų sužalojimų buvimu);
- sužalojimai diagnozuojami remiantis išimtinai nukentėjusiojo žodiniu apibūdinimu (pavyzdžiui, galvos skausmas, lengvas smegenų sukrėtimas, raiščių patempimas);
- pateiktos nedetalizuotos sąskaitos už gydymą, nenurodytos datos;

- sausumos transporto priemonių, išskyrus geležinkelių transporto priemones, draudimo srityje:
  - vagystės atveju – transporto priemonė įsigyta iš draudimo įmonės, autoremonto dirbtuvės, metalo laužo supirktuvės;
  - vagystės atveju – transporto priemonę buvo bandoma parduoti, ji nepaklausi, jai sunku rasti atsarginių dalių (arba jos labai brangios);
  - vagystės atveju – transporto priemonė rasta sudeginta;
  - vagystės atveju – transporto priemonės vagystės vieta nebūdinga įprastam transporto priemonės valdytojo važinėjimo maršrutui;
  - vagystės atveju – transporto priemonė pavogta iš stovėjimo aikštelės prie teatro, parduotuvės ir pan.;
  - vagystės atveju – pateikiami ne originalūs transporto priemonės nuosavybės dokumentai (registracijos liudijimas), o jų dublikatai;
  - eismo įvykio atveju – transporto priemonę, priklausančią juridiniam asmeniui, vairavo ne jo darbuotojas;
  - eismo įvykio atveju – draudėjas pageidauja pasilikti transporto priemonės liekanas;
  - eismo įvykio atveju – įvykio dalyviai susiję giminystės, bičiulystės ir pan. ryšiais;
  - eismo įvykio atveju – transporto priemonė sugadinta keliose vietose;
  - eismo įvykio atveju – apie įvykį nepranešta kompetentingoms valstybės institucijoms;
  - eismo įvykio atveju – transporto priemonė stipriai apgadinta, tačiau nei vienas asmuo ja važiavęs nenukentėjo;

- turto draudimo nuo vagystės srityje:
  - sudarytos kelios draudimo sutartys, kuriomis apdraustas tas pats turtas;
  - nurodoma, kad prieš pat įvykį įsigytas brangus turtas;
  - draudimo išmokos gavėjas atsisako pavogtų daiktų pakeitimo analogiškais ir reikalauja draudimo išmokos pinigais;
  - draudimo įmonei pateiktame pavogto turto sąraše nurodyta daugiau daiktų, nei pateiktame policijai;
  - vagystės metu nesuveikė būste sumontuota apsaugos sistema;
  - pateiktame pavogtų daiktų sąraše nurodytas visas draudėjo turimas turtas ir (ar) mažos vertės arba beverčiai daiktai.

Kiekvieną iš nurodytų požymių, priklausomai nuo jo „sugebėjimo“ atskleisti vienokį ar kitokį pareikštos pretenzijos įtartinumo laipsnį, galima apibūdinti kiekybiškai, t. y. tam tikrais balais (beje, siekiant didesnio tikslumo, šis balas galėtų būti ne pastovus skaičius, o funkcijos, išreiškiančios konkretaus požymio „reikšmingumo“ priklausomybę nuo kitų požymių nustatymo konkrečioje draudžiamojo įvykio administravimo byloje, rezultatas). Požymių, susijusių su konkrečia pretenzija, balų suma atspindi tikimybę, jog ji susijusi su padarytu draudžiamuoju nusikaltimu. Atitinkamai, apibendrinus duomenis pagal visas ištirtas draudžiamųjų įvykių administravimo bylas, gaunamas aptariamų nusikalstamų veikų pasireiškimo (tuo pačiu – latentiškumo) įvertis.

Beje, tokio pobūdžio tyrimuose rekomenduotina gautų rezultatų verifikavimui papildomai naudoti ekspertų vertinimo metodą. Tokiu atveju remiamasi prielaida, kad patyrę draudžiamųjų įvykių administratoriai ar kiti asmenys, turintys reikiamą pretenzijų tyrimo patirtį (pavyzdžiui, ekspertai), nagrinėdami konkrečias draudžiamųjų įvykių administravimo bylas, gali pastebėti nusikaltimo požymius, kartu nustatydami aptariamų veikų padarymo tikimybės (įtarimo) laipsnį, apibūdinantį nagrinėjamą draudžiamojo įvykio administravimo bylą. Šiuo atveju bandomi sujungti dviejų tyrimų metodų privalumai: ekspertų vertinimui kaip išeitiniai duomenys pateikiami ne klausimai, bet faktinė informacija, gauta taikant dokumentų analizę. Ekspertas, remdamasis draudžiamojo įvykio administravimo bylos medžiaga, galėtų nustatyti, kokio pobūdžio nusikalstama veika galimai įvykdyta remiantis draudžiamuoju įvykiu. Pavyzdžiui, tiriant draudimo nuo nelaimingų atsitikimų įvykių administravimo bylas, ekspertas gali pateikti tokias išvadas:

1) inscenizuotas įvykis;
2) išprovokuotas įvykis;

3) kelios skirtingos pretenzijos dėl to paties įvykio (tos pačios žalos);

4) pateiktos sąskaitos už nesuteiktas paslaugas (pavyzdžiui, gydymą, procedūras, vaistus);

5) pretenzija pareikšta dėl sužalojimų, nesusijusių su įvykiu;

6) fiktyvūs sužalojimai;

7) pateikta kita akivaizdžiai klaidinga informacija;

8) teisėta ir pagrįsta pretenzija.

Veikos, pagal kurias pradėtose draudžiamojo įvykio administravimo bylose ekspertas pateikė vieną iš 1–7 punktuose nurodytų išvadų, turėtų būti laikomos turinčiomis draudžiamojo nusikaltimo požymių.

Peržiūrėjus visas tyrimui pateiktas draudžiamojo įvykio administravimo bylas, gautos ekspertų nuomonės apibendrinamos ir, remiantis 1–7 ir 8 punktų pasirinkimo atvejų santykiu, teikiamos galutinės išvados apie galimą tiriamų nusikalstamų veikų latentiškumą.

Siekiant suteikti pirminėms ekspertų išvadoms tam tikrus lyginamuosius svorius (kadangi įtarimo, kad padaryta nusikalstama veika, laipsnis kiekvienoje draudžiamojo įvykio administravimo byloje yra skirtingas), ekspertai gali būti prašomi įvertinti ir įtarimo laipsnį, kad remiantis draudžiamuoju įvykiu, pagal kurį administruojama byla, įvykdytas draudžiamasis nusikaltimas. Pavyzdžiui, nustatoma, kad ‚0‘ reiškia, jog nėra jokių įtarimų, o ‚10‘ – labai tikėtina, kad įvykdyta nusikalstama veika. Remiantis šiais įverčiais, draudžiamojo įvykio administravimo bylas galima sugrupuoti į keturias kategorijas:

- teisėta, neįtartina (0);
- šiek tiek įtartina (1 – 3);
- pakankamai įtartina (4 – 6);
- labai įtartina (7 – 10).

Apibendrinus gautus duomenis ir taikant lyginamojo svorio koeficientus pagal nurodytas kategorijas, gaunamas aptariamų nusikalstamų veikų atvejų įvertis, iš kurio, žinant pareikštų draudimo įmonėms pretenzijų ir baudžiamųjų bylų, iškeltų dėl atitinkamų draudžiamųjų nusikaltimų, skaičių, galima išvesti šių veikų latentiškumo laipsnį. Beje, tiriant draudžiamųjų įvykių, pagal kuriuos iškeltos administravimo bylos, įvairių aplinkybių (pavyzdžiui, laiko, vietos, sugadinimų ar sužalojimų pobūdžio, jų sunkumo, nuostolio dydžio) koreliaciją su atitinkamomis aplinkybėmis įvykių, dėl kurių pareikštos įtartinos pretenzijos (kitaip tariant, tiriant koreliacijas tarp įvairių pareikštos pretenzijos charakteristikų ir jos įtartinumo laipsnio), galima išskirti, kurios tiriamo įvykio aplinkybės ir kokiu

mastu leidžia įtarti, kad draudimo įmonės atžvilgiu vykdomas (arba jau įvykdytas) draudžiamasis nusikaltimas[35].

Turint neteisėtų išmokėjimų paplitimo įvertį, galima nustatyti, kuri draudimo išmokų dalis laikytina „permokėta“. Visų draudimo išmokų ir aptariamų nusikalstamų veikų dalies sandauga greičiausiai nevisiškai teisingai atspindėtų šį dydį, nes:

1) draudimo išmokų vidurkiai pagal teisėtas ir įtartinas pretenzijas gali nesutapti;

2) atvejai, kai sąmoningai padidinamas realiai patirtos žalos dydis, prilygintini nusikalstamoms veikoms ir todėl neatlygintini, tačiau vertinant pragmatiškai (siekiant išsiaiškinti, kokia suma pridedama prie draudimo išmokų, kurios būtų mokamos dėl teisėtų ir pagrįstų pretenzijų), tik draudimo išmokos ir realiai patirtų nuostolių skirtumas laikytinas „permoka“.

Taigi, pirmiausia reikia įvertinti, kokios sumos vidutiniškai išmokamos pagal įtartinas pretenzijas. Siekiant maksimalaus tikslumo, reikėtų atlikti papildomus tiriamuosius veiksmus visose pagal įtartinas pretenzijas administruojamose bylose (pavyzdžiui, draudimo nuo nelaimingų atsitikimų atveju reikėtų atlikti išsamius nukentėjusiųjų gydymo pagrįstumo bei medicininius tyrimus). Kadangi tyrime naudojamos tik baigtos administruoti draudžiamųjų įvykių bylos, šių veiksmų praktiškai neįmanoma atlikti. Todėl tenka vadovautis matematinės analizės metodais. Vienas paprasčiausių būdų nustatyti neteisėtų draudimo išmokų apimtis yra palyginti draudimo išmokų vidurkius pagal teisėtas, pagrįstas ir įtartinas pretenzijas. Tais atvejais, kai sąmoningai padidinamas realiai patirtos žalos dydis, į apskaitą įtraukiamas tik draudimo išmokos ir realiai patirtų nuostolių skirtumas. Lyginant vidurkius, galima išvesti, kokią procentinę dalį P_k sudaro „permoka“ visoje draudimo išmokoje. Kitais nusikalstamų veikų atvejais – visa draudimo išmoka ar didesnė jos dalis (šiuo atveju „permoka“ P_k arba sutampa su draudimo išmoka, t. y. lygi 100 proc., arba sudaro didesniąją jos dalį – tai priklauso nuo nusikalstamos veikos rūšies, pavyzdžiui, jei draudimo nuo nelaimingų atsitikimų atveju įtaria-

[35] Pavyzdžiui, 1994 m. JAV atlikto tyrimo metu nustatyta, jog vairuotojo ir keleivių draudimo nuo nelaimingų atsitikimų srityje tikimybė, kad mėginama neteisėtai pasipelnyti draudimo įmonės sąskaita yra 3–4 kartus didesnė nei kitokių sužalojimų atvejais, kai nurodoma, kad buvo patempti raiščiai arba 2–3 kartus didesnė, kai patiriami nesunkūs sužalojimai; 2 kartus mažesnė, kai nukentėjusysis buvo paguldytas į ligoninę, nei gydytas ambulatoriškai; 2 kartus didesnė, kai nukenčia mieste gyvenantis asmuo, nei kaimo gyventojas (žr. Fraud and buildup in auto injury claims: pushing the limits of the auto insurance system. Wheaton: IRC, 1996. P. 26–33).

mas fiktyvus susižalojimas, siekiant minimizuoti eksperto subjektyvumo ar klaidos įtaką (ne visi sužalojimai, dėl kurių pareikšta pretenzija, gali būti fiktyvūs), imama 80 proc. visos draudimo išmokos[36]). Taikant gautus skaičius dėl visų draudimo išmokų, gautume įvertį sumų, pagal tiriamas draudimo rūšis permokamų dėl aptariamų nusikalstamų veikų draudimo srityje. Tokiu būdu galima įvertinti tiek atskirų nusikalstamų veikų (ar jų rūšių) poveikį ir svorį draudimo išmokose (D_k), tiek nustatyti bendrą draudimo išmokų „permokos“ dalį *D* (žr. 3 lentelę):

3 lentelė. **„Permokų“ apskaičiavimo matrica**

Veikų rūšys	Veikų dalis tarp pareikštų pretenzijų		„Permokos“ dalis (proc.)	„Permokos“ dalis draudimo išmokose
	Proc.	Vnt.		
Suklastotas įvykis	B_1	$V_1 = B_1 \text{x} B$	$P_1 = 100$	$D_1 = B_1 \text{x} P_1$
Fiktyvūs sugadinimai ar sužalojimai	B_2	$V_2 = B_2 \text{x} B$	$P_2 = 80$	$D_2 = B_2 \text{x} P_2$
…	…	…	…	…
Teisėtos ir pagrįstos pretenzijos	B_n	$V_n = B_n \text{x} B$	$P_n = 0$	$D_n = B_n \text{x} P_n$
Iš viso	*100*	*B*	–	$D = \sum_{i=1}^{n} D_i$

Pastaba: *B* – draudžiamųjų įvykių administruojamų bylų skaičius, $\boldsymbol{B_k}$ – k-tuoju numeriu pažymėtos veikos atvejų įvertis.

[36] Kuo mažiau pavojinga neteisėta veika (pavyzdžiui, ne piktybinė, o atsitiktinė), tuo mažesnė dalis draudimo išmokos laikytina „permoka“. Kitas, alternatyvus draudimo išmokos „permokos“ pagal šias įtartinas pretenzijas nustatymo būdas gali būti grindžiamas pareikštos pretenzijos įtartinumo laipsnio įverčiu – „permoka“ $\boldsymbol{P} = \sum_{\boldsymbol{k}} \boldsymbol{I_k D_k}$, kur I_k – pretenzijos įtartinumo laipsnis, $\boldsymbol{D_k}$ – draudimo išmoka pagal šią pretenziją ir sumuojama pagal visas tiriamas pretenzijas (tyrimui pateiktas draudžiamųjų įvykių administravimo bylas) arba, jei norima nustatyti „permoką“ dėl konkrečios neteisėtos veikos rūšies, pagal visas draudžiamųjų įvykių administravimo bylas, kurios laikomos turinčiomis tos neteisėtos veikos rūšies požymių. Beje, pirminiam „permokos“ įverčiui pakanka imti vidutinės draudimo išmokos pagal aptariamas įtartinas pretenzijas ir jų skaičiaus svorinio įverčio sandaugą.

III. Kitą draudžiamojo nusikalstamumo, o tiksliau tik jo dalies – neteisėtų išmokėjimų – paplitimo įvertinimo metodiką pasiūlė D. Fedotkinas[37]. Ji grindžiama apdraustų ir neapdraustų objektų, patirtų įvykių dažnio analize. Metodikos esmei atskleisti panagrinėkime nepagrįstų pretenzijų dėl transporto priemonių vagysčių lygį.

Pirmiausiai nustatoma pavogtų transporto priemonių dalis, tenkanti visoms registruotoms transporto priemonėms:

$$P_{\%} = \frac{P_{viso}}{R_{viso}} \times 100\ \%, \tag{4}$$

kur $P_{\%}$ – pavogtų transporto priemonių dalis (proc.);

P_{viso} – transporto priemonių, pavogtų tam tikroje teritorijoje per tam tikrą laikotarpį, skaičius;

R_{viso} – toje teritorijoje užregistruotų transporto priemonių skaičius.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad ši formulė nėra visiškai teisinga, nes lyginami ne visai palyginami dydžiai: pirma, pavogtos tam tikroje teritorijoje transporto priemonės nebūtinai gali būti joje registruotos, antra, registruotų transporto priemonių skaičius per tam tikrą laikotarpį kinta. Be to, dalis registruotų transporto priemonių yra nebeeksploatuojamos (senos, techniškai netvarkingos, jų savininkai neturi lėšų jas remontuoti, taip pat naudojamos detalėms ir t. t.), todėl nepatrauklios vagims ir negalinčios būti draudimo objektu.

Vėliau apskaičiuojama apdraustų pavogtų transporto priemonių dalis, tenkanti visoms apdraustoms transporto priemonėms:

$$PA_{\%} = \frac{PA_{viso}}{A_{viso}} \times 100\ \%, \tag{5}$$

kur $PA_{\%}$ – pavogtų apdraustų transporto priemonių dalis (proc.);

PA_{viso} – apdraustų transporto priemonių vagysčių skaičius;

A_{viso} – apdraustų transporto priemonių skaičius.

Ši formulė nėra be trūkumų: pirma, konkrečios transporto priemonės draudimo sutarties galiojimo laikotarpis gali nesutapti su tyrimui pasirinktu laikotarpiu, todėl skiriasi transporto priemonių patekimo į duomenų, naudojamų šioje formulėje, apskaitą tikimybė. Antra, gali nesutapti teritorija, kurioje transporto priemonė apdrausta ir teritorija, kurioje ji

[37] Žr. Федоткин Д. В. Организационно-экономические аспекты борьбы с преступностью в страховой сфере / Дисс. канд. юрид. наук. Москва: Академия Управления МВД России, 2001. С. 92–94.

pavogta. Beje, neatsižvelgus į tyrimo teritoriją ir (ar) laikotarpį, neįmanoma palyginti visų ir apdraustų transporto priemonių vagysčių rezultatų.

Galiausiai nustatoma draudimo įmonei nepagrįstai pateiktų pretenzijų dėl transporto priemonių vagysčių dalis:

$$N_{\%} = PA_{\%} - P_{\%}, \tag{6}$$

kur $N_{\%}$ – nepagrįstų pretenzijų dalis (proc.).

Jei $N_{\%}$ gaunamas neigiamas (t. y. apdraustų transporto priemonių vagysčių dažnis yra mažesnis už bendrą transporto priemonių vagysčių dažnį), tai rodo, kad draudimo įmonė(-s) gerai valdo šias rizikas (reikalauja adekvačių transporto priemonių apsaugos nuo vagysčių sistemų, gerai organizuoja pavogtų apdraustų transporto priemonių paieškos ir atgavimo darbus ir pan.). Jei $N_{\%}$ teigiamas, tai su tam tikra išlyga galima įvertinti patiriamus nuostolius dėl aptariamų nusikalstamų veikų:

$$N_{Lt} = \frac{I_V \times N_{\%}}{100\,\%}, \tag{7}$$

kur N_{Lt} – draudimo įmonės(-ių) pagal nepagrįstas pretenzijas patirti nuostoliai dėl transporto priemonių vagysčių;

I_V – išmokų dėl apdraustų transporto priemonių vagysčių per tam tikrą laikotarpį suma.

Šiuo atveju išlyga reiškia, kad skaičiavimui naudojamos vidutinės reikšmės dėl galimos didelės draudimo išmokų dydžių dispersijos (pavyzdžiui, draudimo išmoka vilkiko vagystės atveju dažniausiai viršija mokamą sumą lengvojo automobilio vagystės atveju kelis ar net keliasdešimt kartų) gali iškreipti realiai patirtų nuostolių dydį.

Reikia pasakyti, kad ši metodika turi ir kitų trūkumų. Pirma, ji remiasi prielaida, kad tikimybės patirti draudžiamąjį įvykį tiek draudimo objektui, tiek neapdraustam objektui yra vienodos, pateikto pavyzdžio atveju tai reikštų, jog tikimybės pavogti tiek apdraustas, tiek neapdraustas transporto priemones yra vienodos. Tai nėra teisinga, nes savininko poreikį drausti savo transporto priemonę nuo vagystės nemaža dalimi lemia jos vagystės rizika, galimų nuostolių įvertinimas, finansinės galimybės, kartais – sutartiniai reikalavimai (pavyzdžiui, išperkamosios nuomos paslaugų gavėjai visas transporto priemones pagal išperkamosios nuomos sutartį privalo apdrausti išperkamosios nuomos paslaugų davėjo naudai). Antra vertus, draudimo įmonės kelia gana griežtus reikalavimus draudžiamų transporto priemonių apsaugos sistemoms (kurios, beje, nėra pigios), todėl tokias transporto priemones yra santykinai sunkiau pavogti. Taigi, dažniausiai draudžiasi asmenys, kurie jaučia pavojų netekti savo

transporto priemonės ir gali susimokėti už draudimo bei su juo susijusias paslaugas. Kitaip tariant, dažniau draudžiamos transporto priemonės iš labiausiai vagiamų transporto priemonių segmento. Antra, tai reiškia, kad, draudimo įmonių apdraustų objektų struktūra savo požymiais neatitinka tokių objektų struktūros Lietuvoje. Šiuo atveju apdraustų transporto priemonių struktūra pagal jų markes, modelius, amžių, geografinį pasiskirstymą, apsaugos lygį ir pan. nereprezentuoja visų Lietuvoje registruotų transporto priemonių. Apdraustų naujų (iki 1 m. amžiaus) transporto priemonių santykis su visomis naujomis transporto priemonėmis žymiai didesnis už atitinkamą, tarkime, 10 m. amžiaus transporto priemonių santykį. Audi markės automobilių santykinai apdrausta daugiau už Moskvič ar ZAZ markių automobilius. Trečia, pateiktose formulėse nėra atsižvelgiama į surastas, išpirktas ir pan. transporto priemones, t. y. tas pavogtas transporto priemones, kurios buvo grąžintos jų savininkams. Todėl pagal šią metodiką gautos išvados tėra tik orientacinio pobūdžio ir būna papildomu, kontroliniu aptariamų veikų latentiškumo įverčio būdu.

Atsižvelgiant į išsakytas pastabas, aprašytą metodiką galima patobulinti. Kuo homogeniškesnėms transporto priemonių grupėms (žinoma, pakankamai didelėms, kad išvengti didelių paklaidų) būtų pritaikytos pateiktos formulės, tuo tikslesni (reprezentatyvesni) rezultatai būtų gauti.

Nustatant pavogtas transporto priemones tarp visų registruotų transporto priemonių, reikėtų atsižvelgti tik į tiriamoje teritorijoje registruotas, per tiriamą laikotarpį pavogtas transporto priemones, nes skaičiavimai atliekami tik tokių (registruotų) transporto priemonių atžvilgiu ir tik tokios transporto priemonės turi vienodas galimybes būti apdraustos (užsienyje registruota transporto priemonė dažniausiai būna apdrausta toje valstybėje, nelieka draudiminio intereso ją pakartotinai drausti ir Lietuvoje). Siekiant didesnio tikslumo, į apskaitą galima būtų įtraukti ir tas transporto priemones, kurios registruotos tiriamoje teritorijoje, pavogtos per tiriamą laikotarpį, tačiau nebūtinai toje teritorijoje, kurioje registruotos. Kadangi registruotų transporto priemonių skaičius per tiriamą laikotarpį kinta, siūloma įvertinti jų buvimo registre laiką (pavyzdžiui, jei transporto priemonė buvo registruota tik pusę tiriamo laikotarpio, į užregistruotų tiriamoje teritorijoje transporto priemonių skaičių patenka tik ½ transporto priemonės), nes išregistravus transporto priemonę, ji netenka galimybės būti įtraukta į pavogtų transporto priemonių apskaitą. Dėl tos pačios priežasties, t. y. kai nebėra rizikos būti pavogtoms (įtrauktoms į pavogtų transporto priemonių apskaitą), siūloma mažinti registruotų transporto priemonių skaičių pavogtų ir negrąžintų transporto priemonių skaičiumi.

Tokiu būdu 4 formulė įgytų šią išraišką:

$$P_{\%} = \frac{P_{viso} + P_{kt} - P_{nereg} - P_g}{\sum_n n\left(l_n - l_{pn}\right)} \times 100\ \%, \qquad (8)$$

kur $P_{\%}$ – pavogtų transporto priemonių dalis (proc.);

P_{viso} – transporto priemonių, pavogtų tam tikroje teritorijoje per tam tikrą laikotarpį, skaičius;

P_{kt} – transporto priemonių, registruotų tiriamoje teritorijoje ir pavogtų kitoje teritorijoje per tiriamą laikotarpį, skaičius;

P_{nereg} – transporto priemonių, pavogtų per tiriamą laikotarpį tiriamoje teritorijoje, tačiau joje neregistruotų, skaičius;

P_g – transporto priemonių, įtrauktų į kintamųjų P_{viso} arba P_{kt} dydžius, tačiau vėliau grąžintų savininkams, skaičius;

l_n – tiriamo laikotarpio dalis, kuria transporto priemonė buvo užregistruota tiriamoje teritorijoje;

l_{pn} – tiriamo laikotarpio dalis, kuria transporto priemonė, registruota tiriamoje teritorijoje, buvo pavogta ir negrąžinta savininkui.

Vardiklyje sumuojamos visos transporto priemonės (n), kurios bent trumpam buvo užregistruotos tiriamoje teritorijoje per tiriamą laikotarpį. Siekiant suvienodinti tiek apdraustų, tiek visų transporto priemonių vagysčių dažnio skaičiavimų pagrindus (t. y. taikant 8 formulę į apskaitą neįtraukti tų transporto priemonių, kurios negali būti apdraustos), nereikėtų atsižvelgti į tas transporto priemones, kurios yra užregistruotos, tačiau nedraustinos (pavyzdžiui, likę tik transporto priemonės likučiai, nebeeksploatuotina transporto priemonė ir pan.). Kadangi visi kelių eisme dalyvaujančių transporto priemonių valdytojai privalo būti apsidraudę transporto priemonių savininkų ir valdytojų civilinės atsakomybės privalomuoju draudimu, nemažai reikiamos informacijos galima gauti lyginant tokių draudimo sutarčių ir transporto priemonių registrų duomenis.

Kad būtų galima pritaikyti 5 formulę, skaičiuojant apdraustas pavogtas transporto priemones tarp visų apdraustų transporto priemonių, reikėtų atsižvelgti tik į apdraustas tiriamoje teritorijoje registruotas transporto priemones, pavogtas per tiriamą laikotarpį. Papildomai, kintant apdraustų transporto priemonių skaičiui per tiriamą laikotarpį, siūloma įvertinti jų draudimo sutarčių galiojimo laiką (pavyzdžiui, jei transporto priemonės draudimo sutartis galiojo tik pusę tiriamo laikotarpio, į užregistruotų tiriamoje teritorijoje apdraustų transporto priemonių draudimo sutarčių skaičių patenka tik ½ transporto priemonės draudimo sutarties), nes pasi-

baigus transporto priemonės draudimo sutarties galiojimui, ji netenka galimybės būti įtraukta į pavogtų apdraustų transporto priemonių apskaitą. Kadangi nebėra rizikos transporto priemonėms būti pavogtoms (įrašytoms į pavogtų apdraustų transporto priemonių apskaitą), siūloma mažinti apdraustų transporto priemonių draudimo sutarčių skaičių pavogtų ir negrąžintų transporto priemonių draudimo sutarčių skaičiumi. Siekiant didesnio tikslumo, į apskaitą galima būtų įtraukti ir tas apdraustas transporto priemones, kurios registruotos tiriamoje teritorijoje, pavogtos per tiriamą laikotarpį, tačiau nebūtinai toje teritorijoje, kurioje registruotos ir apdraustos. Skaičiuojant transporto priemonių draudimo sutartis, atsižvelgiama tik į tas, kuriose numatyta draudimo apsauga vagystės atveju.

Tokiu būdu 5 formulė įgytų šią išraišką:

$$PA_{\%} = \frac{PA_{viso} + PA_{kt} - PA_{nereg} - PA_{g}}{\sum_{a_n} a_n \left(l_{a_n} - l_{pa_n} \right)} \times 100\ \%, \qquad (9)$$

kur $PA_{\%}$ – pavogtų apdraustų transporto priemonių dalis (proc.);

PA_{viso} – apdraustų transporto priemonių, pavogtų tam tikroje teritorijoje per tam tikrą laikotarpį, skaičius;

PA_{kt} – apdraustų transporto priemonių, registruotų tiriamoje teritorijoje ir pavogtų kitoje teritorijoje per tiriamą laikotarpį, skaičius;

PA_{nereg} – apdraustų transporto priemonių, pavogtų per tiriamą laikotarpį tiriamoje teritorijoje, tačiau joje neregistruotų, skaičius;

PA_{g} – apdraustų transporto priemonių, įtrauktų į kintamųjų PA_{viso} arba PA_{kt} dydžius, tačiau vėliau grąžintų, skaičius;

l_{a_n} – tiriamo laikotarpio dalis, kuria transporto priemonei galiojo draudimo sutartis;

l_{pa_n} – tiriamo laikotarpio dalis, kuria apdrausta transporto priemonė buvo pavogta ir negrąžinta.

Vardiklyje sumuojama pagal visas transporto priemonių draudimo sutartis (a_n), kurios bent trumpą laiką galiojo per tiriamą laikotarpį. Beje, draudimo sutartis į apskaitą įtraukiama tiek kartų, kiek transporto priemonių ja yra apdrausta.

Reikia pabrėžti, kad ir 6 formulė nėra teisinga, nes ja apskaičiuojama ne draudimo įmonei pateiktų nepagrįstų pretenzijų dėl transporto priemonių vagysčių dalis, o absoliutus dydis, parodantis kiek apdraustų transporto priemonių vagiamumas skiriasi nuo registruotų transporto priemonių

vagiamumo. Atitinkamai tokia išraiška šis dydis negali būti pritaikomas ir 7 formulėje. Kadangi nepagrįstų pretenzijų dalį lemia pareikštos pretenzijos dėl transporto priemonių vagysčių ir susiklostęs visų registruotų transporto priemonių vagiamumas, 6 formulė turėtų įgyti šią išraišką:

$$N_{\%} = \frac{PA_{\%} - P_{\%}}{PA_{\%}} \qquad (10)$$

Reikia pažymėti, kad latentiškumo tyrimo rezultatai priklauso ir nuo to, kada atliekamas tyrimas: kuo vėliau tiriamo laikotarpio atžvilgiu atliekami skaičiavimai, tuo tikslesnės reikšmės gaunamos, kadangi iki tyrimo atlikimo gali padidėti transporto priemonių, pavogtų per tiriamą laikotarpį, tačiau vėliau grąžintų savininkams, skaičius.

Siekiant nustatyti apytikslį nepagrįstų pretenzijų draudimo įmonėms dėl transporto priemonių vagysčių lygį Lietuvoje 2001 m., atlikime tyrimą[38]. Dėl oficialių duomenų trūkumo nėra galimybės tyrime taikyti 8–9 formulių, todėl skaičiavimams naudotos 4, 5, 7 ir 10 formulės, modifikuotos pagal turimus duomenis siekiant kuo tikslesnių rezultatų. Iš viso Lietuvos automobilių parko vagiamumas 2001 m.:

$$\mathrm{P}_{\%} = \frac{5\ 824 \times 100\ \%}{1\ 334\ 551} = 0{,}44\ \text{proc.},$$

kur 5 824 – pavogtų Lietuvoje automobilių skaičius, 1 334 551 – registruotų Lietuvoje automobilių skaičius 2001 m. pabaigai. Apdraustų automobilių vagiamumas per šį laikotarpį:

$$\mathrm{PA}_{\%} = \frac{610 \times 100\ \%}{55\,624} = 1{,}1\ \text{proc.}$$

kur 610 – pavogtų apdraustų automobilių skaičius, 55 624 – draudimo rinkoje 2001 m. galiojusių transporto priemonių draudimo sutarčių skaičius. Beje, gautas $PA_{\%}$ nėra absoliučiai teisingas, nes vardiklyje nurodytas ne apdraustų automobilių, bet visų apdraustų transporto priemonių sutarčių skaičius (t. y. vardiklyje nurodytas didesnis skaičius, nei turėtų būti). Antra vertus, viena draudimo sutartimi gali būti apdraustos kelios transporto priemonės (keli automobiliai), per metus vienai ir tai pačiai transporto priemonei (automobiliui) galioti kelios draudimo sutartys, todėl su tam tikra paklaida $PA_{\%}$ galima laikyti teisingu. Tokiu atveju nepa-

[38] Tyrime panaudoti Lietuvos kriminalinės policijos biuro operatyviniai duomenys bei VĮ „Regitra“ ir Draudimo priežiūros komisijos statistiniai duomenys.

grįstų pretenzijų dalis $N_{\%}$ ir draudimo įmonių nuostoliai N_{Lt} pagal nepagrįstas pretenzijas dėl apdraustų transporto priemonių vagysčių yra:

$$\mathrm{N}_{\%} = \frac{1{,}1\,\% - 0{,}44\,\%}{1{,}1\,\%} = 60 \text{ proc.},$$

$$N_{Lt} = \frac{\sim 12\,400\,000 \times 60\,\%}{100\,\%} = 7\,440\,000 \text{ Lt},$$

kur ~12 400 000 Lt – apytikslė išmokų dėl apdraustų transporto priemonių vagysčių suma. Beje, jei apdrausta ne daugiau kaip 4,2 proc. visų Lietuvoje registruotų automobilių, tai tarp pavogtų automobilių apdraustųjų yra jau 10,47 proc. Įdomu ir tai, kad pavogtų automobilių randama beveik 2,4 karto dažniau nei pavogtų apdraustų automobilių:

$$\mathrm{R}_{\mathrm{R}} = \frac{2\,755 \times 100\,\%}{5\,824} = 47{,}3 \text{ proc. ir}$$

$$\mathrm{R}_{\mathrm{A}} = \frac{121 \times 100\,\%}{610} = 19{,}84 \text{ proc.},$$

kur 2 755 – surastų pavogtų automobilių skaičius, 121 – surastų pavogtų apdraustų automobilių skaičius.

Kadangi Draudimo priežiūros komisija skelbia apibendrintus transporto priemonių draudimo duomenis, siekiant išnagrinėti vagysčių rodiklius pagal automobilių markes, lyginamajai analizei buvo panaudoti vienos iš aktyviai transporto draudimo rinkoje veikiančių draudimo bendrovių duomenys. Gauti rezultatai pateikti 4 lentelėje.

4 lentelė. **Kai kurių markių automobilių vagysčių rodikliai 2001 m.**

Automobilio markė	Vagysčių dažnis, proc.		$N_{\%}$
	Lietuvoje	Apdraustų automobilių draudimo bendrovėje *A*	
Volkswagen	1,03	1,20	14,17
Audi	0,92	1,13	18,58
BMW	0,60	1,38	56,52
Mercedes Benz	0,48	0,75	36,00

Reikia pažymėti, kad gauti rezultatai dar neleidžia daryti vienareikšmių išvadų. Kadangi Lietuvos transporto priemonių parkas nėra vienalytis

pagal amžių, markes ir modelius, tokio pobūdžio tyrimui būtina išskirti kuo homogeniškesnes transporto priemonių grupes, nes pernelyg didelis jų apibendrinimo laipsnis iškreipia rezultatus. Pavyzdžiui, vagystės iš viso Lietuvos automobilių parko 2001 m. sudarė 0,44 proc., tuo tarpu 1988 m. pagamintų 2001 m. pavogtų ir to paties amžiaus registruotų automobilių santykis buvo 0,81 proc., 1989 m. – 1,13 proc., o 2000 m. – 2,57 proc. Taigi draudimo bendrovėje *A* 2001 m. automobilių, pagamintų 2000 m., vagysčių dažnis sudarė tik 1,04 proc., t. y. $N_{\%} = 147{,}12$ proc.

Turint reikiamus statistinius duomenis ir pritaikant formules, analogiškas 7–10, galima apskaičiuoti orientacinį nepagrįstų (įtartinų) pretenzijų lygį ir kitose draudimo rūšyse.

7. NEPILNAMEČIŲ LATENTINIO NUSIKALSTAMUMO TYRIMO METODIKA REMIANTIS BAUDŽIAMŲJŲ BYLŲ DUOMENIMIS

Adekvatus nusikalstamumo būklės ir lygio žinojimas padeda tinkamai įvertinti padėtį, kriminogeninę būklę ir atlikti adekvačią jai prevenciją. Todėl ypač aktualu suvokti neregistruoto, latentinio nusikalstamumo apimtį ir raidą (tendencijas). Latentinis nusikalstamumas gali būti suvokiamas keliais lygiais:

a) latentinis nusikalstamumas, apie kurį turima informacijos įvairiose teisėsaugos ir kitose institucijose laikytinas tik iš dalies latentiniu arba net dirbtinai latentiniu (kai sąmoningai atitinkamoje teisėsaugos institucijų apskaitoje nefigūruoja);

b) išsamiai latentinį nusikalstamumą apibūdina skaičius nusikaltimų ir juos padariusių nusikaltėlių, kurie liko už baudžiamojo įstatymo taikymo ribų. Tyrimo metodika apima pastarąjį latentinio nusikalstamumo apibūdinimą.

Latentinio nepilnamečių nusikalstamumo tyrimo metodikos esmę sudaro nuteistų nepilnamečių baudžiamųjų bylų kompleksinė analizė. Analizuojant kiekvienos baudžiamosios bylos medžiagą atrenkami visi toje byloje užfiksuoti epizodai, už kuriuos pagal bylos medžiagą vėliau nepilnamečiai buvo nuteisti. Jeigu pastarasis (paskutinysis) nusikaltimas nebūtų išaiškintas, tai ir anksčiau padarytos nusikalstamos veikos epizodai taip pat nebūtų išaiškinti. Kriminologiniai tyrimai, atlikti Lietuvoje rodo, kad maždaug nuo trečdalio ir iki pusės nepilnamečių padarytų nusikaltimų veikų pagal baudžiamųjų bylų analizę yra daugiaepizodiniai. Jeigu šį rodiklį palyginti su bendru nepilnamečių baudžiamųjų bylų skaičiumi tam tikroje teritorijoje (pavyzdžiui, savivaldybėje ar rajone), tai galima numanyti, kad maždaug kas dešimta nepilnamečių padaryta nusikalstama veika lieka neužregistruota. Tam tikra (mažesnioji) šio dešimtadalio dalis buvo dirbtinio latentiškumo nusikalstamos veikos. Be abejo, keičiantis socialinei, teisinei ir ekonominei situacijai šis latentiškumo lygio bei vidinis latentiškumo pasiskirstymas (tarp natūralaus, ribinio ir dirbtinio) gali keistis, varijuoti. Todėl praktiniams darbuotojams aktualu nuolat stebėti (tyrinėti) latentinio nepilnamečių nusikalstamumo raidą.

Latentinio nepilnamečių nusikalstamumo struktūros vertinimas taip pat atliekamas pagal anksčiau pateiktą nepilnamečių daugiaepizodinių baudžiamųjų bylų tyrimą.

Anksčiau Lietuvoje atlikti tyrimai pagal šią metodiką parodė, kad, kaip ir registruotame nusikalstamume, taip ir latentinėje nusikalstamumo dalyje vyrauja turtinio pobūdžio nepilnamečių padarytos nusikalstamos veikos (maždaug ⅔ viso latentinio nepilnamečių nusikalstamumo). Be to, latentiniame nusikalstamume atsiduria mažiau grupinių, o daugiau pavienių nepilnamečių nusikalstamų veikų negu registruotame nusikalstamume. Matyt todėl, kad pavienes nusikalstamas veikas yra sunkiau išaiškinti nei grupines. Įdomus faktas, kad ⅓ latentinių nusikaltėlių kontingente pagal atliktus nepilnamečių latentinio nusikalstamumo tyrimus sudaro nepilnamečiai oligofrenai (lengvo debilumo stadijos, todėl pakaltinami arba riboto pakaltinamumo)[39].

Nepilnamečių nusikalstamumo latentiškumui tyrinėti galima pasitelkti ir kitus latentinio nusikalstamumo aptikimo būdus, nurodytus šiame leidinyje (plačiau apie tai žr. 2 dalį).

[39] Išsamiau žr. Бабахинайте Г., Куклянскис С. Исследование латентной преступности несовершеннолетних // Результаты исследований и перспективы борьбы с преступностью Лит. ССР: Тез. докл. республиканской науч. конф. Вильнюс, 1987. С. 54–55.

8. „PRANEŠIMO APIE SAVE“ TYRIMŲ METODOLOGIJA

8.1. „Pranešimo apie save“ tyrimų samprata

Kriminologinių tyrimų metodologijoje išskiriama atskira tyrimų rūšis – tai „pranešimo apie save“ tyrimai. Pastarieji tyrimai atliekami taikant anonimines respondentų apklausas (dažniausiai interviu būdu) pagal standartizuotą klausimyną. Apklausomis siekiama sužinoti, ar respondentai per atitinkamą laikotarpį ir apibrėžtoje teritorijoje nėra padarę nusikalstamų veikų, taip pat ar jų elgesys (veikla) neturėjo delinkventinių išraiškų (pavyzdžiui, narkotikų vartojimo, vertimosi prostitucija ar pan.). Taip apklausiamos aukštosios mokyklos, įvairių kolegijų studentai, taip pat moksleiviai ir asmenys, priskiriami jaunimo kategorijai. Kita ženkli respondentų grupė – tai asmenys, atliekantys laisvės atėmimo bausmę. Juos apklausiant siekiama ne peržiūrėti tokių asmenų atsakomybės klausimą, bet pateikti bendro arba rūšinio nusikalstamumo įverčius.

Taigi, taikydamas „pranešimo apie save“ tyrimo metodą, tyrėjas gauna sąlyginai patikimus duomenis, kurie visiškai nepriklauso nuo policijos, kitų teisėsaugos institucijų renkamos informacijos, t. y. sužinoma apie tokias nusikalstamas veikas, kai nukentėjęs asmuo nepraneša apie įvykį, o gal net nesužino arba sužino po ilgo laiko, taip pat kai teisėsauginiams patiems nepavyksta fiksuoti minėtų veikų ir pan. Kitaip tariant, nusikalstamą veiką padaręs asmuo yra bene vienintelis informacijos šaltinis tyrinėtojui – respondentai gali pranešti apie nusikaltimus, už kuriuos jie nebuvo nubausti arba areštuoti policijos pareigūnų.

Svarbu tai, kad „pranešimo apie save“ metodu paremti klausimynai paprastai siekia keleto vienas kitą papildančių ar kartais besidubliuojančių tikslų. Visų pirma, tyrėjai stengiasi išmatuoti delinkventinio elgesio paplitimą ir dažnumą, taip papildydami oficialiosios statistikos pateikiamus duomenis. Be to, siekiama atrasti ar nustatyti galimas delinkventinio elgesio sąsajas su kitais kintamaisiais, tokiais kaip amžius, lytis, socialinė ekonominė padėtis, taip pat ir su tam tikrais teoriškai sukonstruotais dalykais kaip savikontrolė, gyvenimo stilius, socialiniai ryšiai tikintis pagrįsti ar papildyti jau egzistuojančias arba kurti naujas mokslines teorijas. Taip pat, remiantis gautais duomenimis apie delinkventinio elgesio pasireiški-

mo aplinkybes (įvairovė, dažnumas, pakartotinumas, rimtumas), gali būti tiriamos bei aprašomos skirtingos delinkventinės karjeros galimybės[40].

Egzistuoja šie pagrindiniai apklausų būdai taikant „pranešimo apie save“ metodą:

a) **asmeninis** pokalbis (apklausa) su respondentais (dažnai įvardijamas kaip „apklausa akis į akį“), tačiau šis būdas susijęs su dideliais tyrimo kaštais;

b) **telefoninė respondentų apklausa**, kai tyrėjas kontaktuoja su respondentu telefonu, pokalbis vyksta naudojant technines priemones;

c) **respondentų apklausa, kai klausimynas siunčiamas paštu** (tiek paprastuoju, tiek elektroniniu), faksu, perduodamas per kurjerį ar kitu panašiu būdu išdalijamos anketos.

„Pranešimo apie save“ **metodo privalumai**:

1. Apklausomis gana paprasta tirti didelį atrinktų respondentų skaičių.

2. Apklausomis galima tirti, surinkti informacijos apie didelį kiekį kintamųjų.

3. Apklausos metu respondentai pateikia informaciją apie savo elgesį konkrečiose situacijose, taip pat reagavimo į ją aspektus, asmeninę patirtį ir pan.

4. Tais atvejais, kai respondentų atranka yra atsitiktinė, o jų skaičius yra didelis, tada atsiranda galimybė apibendrinti rezultatus ir pritaikyti juos didesniam gyventojų skaičiui (t. y. atlikti reprezentatyvų tyrimą).

5. Apklausos reikalauja palyginus nedaug išlaidų.

„Pranešimo apie save“ **metodo trūkumai**:

1. Respondentai gali klysti neprisimindami įvykių ar situacijos aplinkybių, taip pat sakyti netiesą dėl nenoro atrodyti socialiai nepriimtinais.

2. Sudėtinga atlikti atsitiktinę respondentų atranką, nes gali būti, kad dauguma respondentų atsisakys pateikti atsakymus arba sunku gauti visą galimų respondentų „sąrašą“.

3. Respondentai (ypač asmenys, priskiriami vaikų kategorijai) gali nenorėti ar bijoti atskleisti savo elgesio (veiklos) aspektų[41], be to, galimas priešingas variantas, kai pateikiami atsakymai, kurie neturi nieko bendra su realiais faktais.

---

[40] Justickaja S., Kalpokas V., Ūselė L. 15–17 amžiaus moksleivių delinkventinis elgesys ir viktimizacija Lietuvoje (pagal tarptautinio jaunimo delinkventinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos tyrimo duomenis) // Teisės problemos, 2008, Nr. 4(62). P. 70–71.

[41] Wittebrood K. Juvenile Crime and Sanctions in the Netherlands // Social and Cultural Planning Office, The Netherlands. http://www.sagepub.com/martin/Wittebrood.pdf (2008 03 20).

4. Gali iškilti sunkumų taikant tiek atviro, tiek labai struktūrizuoto klausimyno metodus. Labai struktūrizuoto klausimyno atveju struktūra gali atspindėti klausimyno autoriaus išankstinę nuomonę, o tai gali priversti respondentus atsakinėti kitaip, nei jie mano. Kita vertus, atviros apklausos gali lemti dar didesnį atsakymo subjektyvumą, kuomet jį tenka interpretuoti. Todėl, kaip rodo šio tyrimo metodo taikymo praktika, didžiąją dalį klausimyno sudaro uždari klausimai.

8.2. „Pranešimo apie save“ tyrimų apžvalga

Vieni iš pirmųjų pradėję atlikinėti „pranešimo apie save“ tyrimus, buvo JAV tyrėjai James Short ir Ivan Ney, kurie 1957 m. pateikė nusikalstamų veikų sąrašą, pagal kurį anonimiškai apklausė respondentus. Jų apklausos parodė, kad nusikalstamumas visuomenėje buvo labiau paplitęs, nei tai atsispindėjo oficialioje nusikalstamumo statistikoje (kuri rodė, kad nusikalstamumas yra labiau išplitęs žemesniuose visuomenės sluoksniuose[42]).

Nemažos dalies „pranešimo apie save“ apklausų rezultatai yra šokiruojantys. Iš vienos pusės, jie tipiškai parodo, kad bet kokioje visuomenės populiacijoje apie 90 proc. apklaustų asmenų yra padarę nusikaltimą, už kurį gresia daugiau nei vieni metai laisvės atėmimo[43]. Tačiau iš kitos pusės, pateikiamos abejonės ir dėl šių tyrimų duomenų patikimumo ir jų panaudojimo.

Viena iš žinomiausių „pranešimo apie save“ apklausų – tai NYSFS studija (angl. k. *the National Youth Survey Family Study*), vadovaujama Kolorado universiteto tyrėjų. Nuo 1976 m. NYSFS naudoja „akis į akį“ apklausų metodą. Kasmet yra apklausiama apie 1 500 respondentų. Klausimų spektras apima klausimus nuo „melavau savo amžių“ iki „ginkluoto apiplėšimo“[44]. Kita plačiai taikoma ir Lietuvoje naudota – „Tarptautinio jaunimo delikventinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos tyrimo“ (angl. k. *International Self-Report Delinquency (ISRD)*) metodologija. Nors Lietuvoje dar neturime gausios „pranešimo apie save“ tyrimų praktikos, tačiau buvo atlikti keli tyrimai, kurių duomenis būtina pateikti plačiau.

---

[42] Auburn University. Department of Sociology, Anthropology, Social Work, Criminology and Criminal Justine // http://www.auburn.edu/academic/liberal_arts/sociology/petee/CRIM_3000_Le_%202.ppt (2008 02 15).

[43] Twain M. Crime Data: There are three types of lies. Lies, Damn lies, and Statistics // http://faculty.ncwc.edu/toconnor/111/111lect02.htm (2008 03 20).

[44] Plačiau žr. National Youth Survey Family Study. Institute of Behavioral Science. University of Colorado at Boulder // http://www.colorado.edu/ibs/NYSFS/index.html (2009 01 12).

2005 metais buvo inicijuotas antras „Tarptautinis jaunimo delinkventinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos tyrimas (ISRD-2)“, kuriame jau dalyvavo 33 pasaulio valstybės, įskaitant naująsias ES valstybes nares, taip pat ir Lietuvą, kuriai atstovavo Teisės institutas[45].

5 lentelė. **Delinkventinio elgesio skirtumai priklausomai nuo lyties įvairiais gyvenimo laikotarpiais**

Nusikaltimai	Merginos				Vaikinai			
	Per visą gyvenimą		Per paskutinius metus		Per visą gyvenimą		Per paskutinius metus	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Visi	254	22,4*	149	13,2*	390	38,7*	243	24,5*
Vagystės	20	1,8*	5	0,4*	34	3,4*	13	1,3*
Vagystės iš parduotuvių	65	5,7*	18	1,6	136	13,3*	23	2,3
Smurtiniai nusikaltimai	194	17,1*	109	9,6*	309	30,5*	204	20,3*
Vandalizmas	70	6,2*	44	3,9	96	9,4*	51	5,0
Narkotikų platinimas	13	1,1	8	0,7	22	2,2	11	1,1

χ^2 testas, *$p < 0,05$

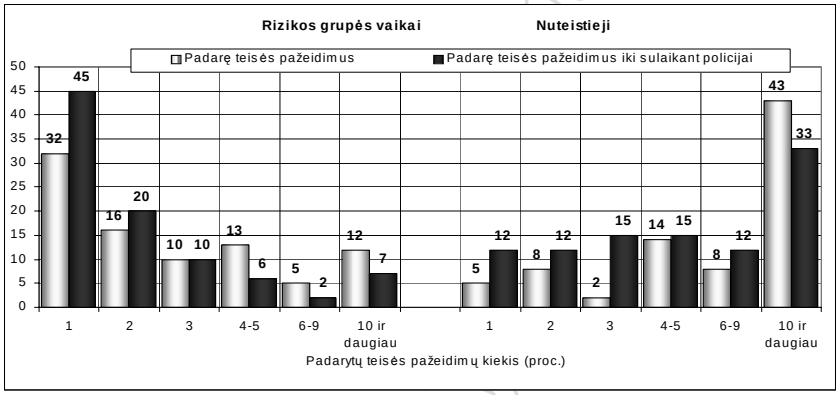
Moksleivių apklausos duomenys parodė, kad trečdalis (32,3 proc.) 7–9 klasių moksleivių per visą savo gyvenimą ir penktadalis (20,3 proc.) per paskutinius metus nurodė padarę bent vieną nusikalstamą veiką.

Kitas tyrimas, kurį būtina paminėti, nagrinėjant „pranešimo apie save“ tyrimo metodo taikymą, tai 2005 m. NPLC ir Vidaus reikalų ministerijos Viešojo saugumo departamento tyrimas „Nepilnamečių justicija Lietuvoje“. Tyrimo duomenys parodė, kad tik 12 proc. nuteistųjų po pirmo padaryto teisės pažeidimo pateko į policijos pareigūnų akiratį, o tarp rizikos grupės vaikų tokių buvo 43 proc. (žr. 1 pav.). Tikėtina, kad dalį nepilnamečių nusikalsti skatino nebaudžiamumas[46].

[45] Visas tyrimas pateiktas: Justickaja S., Kalpokas V., Ūselė L. 15–17 amžiaus moksleivių delinkventinis elgesys ir viktimizacija Lietuvoje (pagal tarptautinio jaunimo delinkventinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos tyrimo duomenis) // Teisės problemos, 2008, Nr. 4(62). P. 70–71.

[46] Vileikienė E. Kompleksinis sociologinis tyrimas „Nepilnamečių justicija Lietuvoje“ // Vidaus reikalų ministerijos Viešojo saugumo departamento Analizės ir probleminių tyrimų skyrius. http://www.nplc.lt/reng/ren54/ren54-progr.doc (2008 03 25).

1 paveikslas. **Kiek teisės pažeidimų esate padarę? Kiek teisės pažeidimų esate padarę, kol Jus sulaikė policija? (proc.)**

Kita „pranešimo apie save“ tyrimų grupė, kurią būtina paminėti, yra tyrimai, susiję su narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo paplitimo Lietuvoje nustatymu.

Pagrindiniai psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimo tyrimai Lietuvoje yra[47]:

A. Bendrosios populiacijos tyrimas:

- Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimas Lietuvoje (*Narkotikų kontrolės departamentas* (NKD), 2004).

B. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimo tyrimai tarp jaunimo:

- Tarptautinis alkoholio, tabako, kitų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimo tyrimas tarp 15–16 metų moksleivių (angl. k. *European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs* (ESPAD) 1999, 2003, 2007).

- Europos miestai prieš narkotikus (angl. k *European Cities Against Drugs* (ECAD))[48] asociacijos bendrojo lavinimo mokyklų mokinių apklausa (Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje), 2007.

C. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimo apklausos Lietuvos savivaldybėse.

[47] Gasparas V. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimo tyrimai. Narkotikų kontrolės departamentas // http://www.nkd.lt/files/renginiai/savivaldybiu_mokymai2008/ savivaldybiu_pranesimai/Vytautas_Gasperas.pps (2009 01 05).

[48] Plačiau apie „Europos miestai prieš narkotikus“ žr. http://www.ecad.net.

D. Tyrimai atskirose asmenų rizikos grupėse:

- Narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo paplitimo tyrimas tarp Lietuvos naktinių klubų lankytojų (NKD, 2008 m.).

- Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimas tarp Lietuvos aukštųjų mokyklų studentų (NKD, 2008 m.).

- Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimas savivaldybių ir apskričių vaikų globos namuose (NKD, 2006 m.).

- Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimas ir jį veikiantys veiksniai Lietuvos pataisos namuose (NKD, 2005 m.).

Išskiriami šie pagrindiniai psichoaktyviųjų medžiagų paplitimo tyrimų tikslai: surinkti ir įvertinti standartizuotus duomenis apie narkotikų vartojimo paplitimą bendrojoje populiacijoje; surinkti ir įvertinti standartizuotus paplitimo duomenis apie tabako, alkoholio vartojimo paplitimą; įvertinti ryšį tarp tabako, alkoholio ir narkotikų vartojimo; įvertinti ryšius tarp socialinių demografinių rodiklių ir tabako, alkoholio, narkotikų vartojimo ir palyginti su kitomis šalimis pagal pateiktas ENNSC formas (siekiant užtikrinti tarptautinį tyrimo duomenų palyginimą, sudarant klausimyną buvo remiamasi ENNSC pateiktu Europos pavyzdiniu klausimynu (angl. k. *European Model Questionnaire*)).

6 lentelė. **Respondentų, vartojusių bent vienos rūšies narkotikų, pasiskirstymas pagal amžių ir lytį (proc.)**

	15–64 m.			15–34 m.			35–64 m.		
	vyr.	mot.	iš viso	vyr.	mot.	iš viso	vyr.	mot.	iš viso
Nors kartą gyvenime	**13,1**	**3,7**	**8,2**	20,8	7,4	14,1	6,8	1,2	3,8
Per pastaruosius metus	**3,9**	**1,3**	**2,6**	7,5	3,0	5,2	0,1	0,0	0,1
Per pastarąjį mėnesį	**1,6**	**0,2**	**0,9**	3,3	0,4	1,9	0,0	0,0	0,0

Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimo Lietuvoje (2004 m.) tyrimo duomenys

Tyrimo duomenimis, 8,2 proc. Lietuvos gyventojų nors kartą gyvenime yra vartoję bent vienos rūšies narkotikų. Žymus skirtumas tarp jaunų ir vyresnių Lietuvos gyventojų: jauni (15–34 m.) Lietuvos gyventojai dažniau negu vyresni (35–64 m.) nurodė, kad yra bandę narkotikų nors vieną kartą gyvenime (atitinkamai 13,1 proc. ir 3,7 proc.). Pastebėta, kad jauni vyrai tris kartus dažniau nurodė vartoję nors kartą gyvenime narkotikų negu to paties amžiaus moterys (atitinkamai 20,8 proc. ir 7,4 proc.). Didžiausias narkotikų vartojimo paplitimas yra tarp 15–24 metų amžiaus Lietuvos gyventojų. Šioje grupėje kanapių vartojimo paplitimas nors kartą gyvenime siekia 15,7 proc., per pastaruosius metus – 7 proc. ir per pastarąjį mėnesį – 2 proc. Tiek kanapių, tiek ekstazio, tiek amfetamino ir

kokaino vartojimo paplitimas tarp 15–24 metų respondentų, du tris kartus viršija bendrą narkotikų vartojimo paplitimą šalyje (žr. 6 lentelę)[49].

Nagrinėjant „pranešimo apie save“ metodologijos, kuri taikoma tiriant psichoaktyviųjų medžiagų paplitimą tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmeniu, panaudojimą būtina paminėti ESPAD (angl. k. *European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs*) tyrimus, kurie apima daugiau kaip trisdešimt Europos šalių.

Šie tyrimai organizuojami ir atliekami pagal standartizuotą metodologiją. Yra parengiamas bendras tyrimo (apklausų) planas, struktūra, naudojamas standartizuotas klausimynas ir atskiros respondentų grupės (moksleiviai), taip pat taikomi tie patys analizės metodai, tyrimai vykdomi vienu metu ir kt. Čia svarbu paminėti, jog anketas respondentai (moksleiviai) pildo anonimiškai, vėliau jas įdeda į vokus ir grąžina tyrėjui. Suprantama, kad švietimo įstaigos turi pritarti šiems tyrimams, jie supažindinami su tyrimo metodologija, taip pat informuojami moksleivių mokytojai. Dar vienas šių tyrimų specifiškumas, tai kad ESPAD klausimynas sudarytas iš pagrindinių (kurie privalomi ESPAD šalims dalyvėms) bei savanoriškai pasirenkamų klausimų (t. y. pagal šalies poreikius, nuožiūra)[50].

[49] Narkotikų kontrolės departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės metinis pranešimas 2008 m. // http://www.nkd.lt/files/emcdda/2008/7319NKDmetinis_pranesimas.pdf (2009 01 12).

[50] Plačiau apie ESPAD tyrimų metodologiją, tyrimo rezultatus ir kt. žr. http://www.espad.org.

LITERATŪRA

Norminiai aktai

1. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2006 m. birželio 30 d. įsakymas Nr. 1V-252 „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2003 m. gegužės 8 d. įsakymo Nr. 1V-160 „Dėl nusikalstamų veikų, jas padariusių asmenų bei nukentėjusių asmenų centralizuotos apskaitos instrukcijų patvirtinimo“ pakeitimo“ // Valstybės žinios, 2006, Nr. 79-3118.

2. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ir vidaus reikalų ministrų bei Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2002 m. sausio 28 d. įsakymas Nr. 55/42/16 „Dėl informacijos apie asmenis su kūno sužalojimais, kurie gali būti susiję su nusikaltimu, teikimo“ // Valstybės žinios, 2002, Nr. 12-428.

3. Nusikalstamų veikų žinybinio registro nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2006 m. sausio 26 d. įsakymu Nr. 1V-36 // Valstybės žinios, 2006, Nr. 15-537.

Specialioji literatūra

4. Adamski A. Interpretacja statystyk przestępczosci w kryminologii // Przegląd Policyjny, Nr. 2(26)–3(27).

5. Albrecht P. A., Lamnek S. Jugendkriminalität im Zerrbild der Statistik. München, 1979.

6. Van Eeghen J. Loss reserving methods. Rotterdam, 1981.

7. Fraud and buildup in auto injury claims: pushing the limits of the auto insurance system. Wheaton: IRC, 1996.

8. Galinaitytė J., Rudzkis T. Šiuolaikinės nusikalstamumo sampratos problema // Jurisprudencija, 2005, Nr. 70(62).

9. Gilinskiy Y. Situation and trends of crime in Russian Metropolises (Moscow and St. Petersburg) / ISTAT: International conference of crime. Rome, 3rd – 5th December 2003.

10. Justickaja S., Kalpokas V., Ūselė L. 15–17 amžiaus moksleivių delinkventinis elgesys ir viktimizacija Lietuvoje (pagal tarptautinio jaunimo delinkventinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos tyrimo duomenis) // Teisės problemos, 2008, Nr. 4(62).

11. Kiškis A. Baudžiamųjų bylų kėlimo Lietuvoje bendrosios tendencijos // Jurisprudencija, 2000, Nr. 16(8).

12. Kriminologija / Ats. red. J. Bluvšteinas. Vilnius: Pradai, 1994.

13. Measuring fraud // Konferencijos “National insurance fraud forum” medžiaga. Washington D. C., 2000.

14. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2007. Statistikos departamentas, Vilnius, 2008.

15. Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prognozė iki 2015 m. / Moksl. red. G. Babachinaitė ir S. Justickaja. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2008.

16. Pinatel J. La Societé Criminogène. Paris, 1971.

17. Red flags for detecting insurance fraud. Toronto: CCAIF, 2001.

18. Rudzkis T. Nusikaltimai komercinio draudimo srityje (kriminologinė analizė) / Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2003.

19. Rudzkis T., Panomariovas A. Nusikalstamų veikų draudimo srityje kriminologinės sampratos problema // Jurisprudencija, 2006, Nr. 6(84).

20. Rudzkis T., Panomariovas A. Sukčiavimo draudimo sferoje kriminologinio paplitimo tyrimo teorinio modelio prielaidos // Jurisprudencija, 2002, Nr. 31(23).

21. Schneider H. J. (Hrsg.) Das Verbrechensopfer in der Starfrechtspflege. Berlin, 1982.

22. Sparks R. F. Research on Victim of Crime: Accomplishments, Issues, and New Directions. Rockwill, 1982.

23. Šeparovic Z. P. Victimology. Zagreb, 1985.

24. Taking Stock: What do We Know about Interpersonal Violence? // The ESRC Violence Research Programme. Royal Holloway University of London, 2008.

25. Visuotinė lietuvių enciklopedija. XI tomas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.

26. Uscila R. Organizacijų, teikiančių paslaugas ir paramą nukentėjusiems nuo nusikalstamų veikų moterims, sistemos vertinimas // Pedagogika, 2007, Nr. 88.

27. US Departament of Justice. Criminal Victimisation in United States. Washington, 1986.

28. Бабахинайте Г., Куклянскис С. Исследование латентной прес тупности несовершеннолетних // Результаты исследований и перспективы борьбы с преступностью Лит. ССР: Тез. докл. республиканской науч. конф. Вильнюс, 1987.

29. Федоткин Д. В. Организационно-экономические аспекты борьбы с преступностью в страховой сфере / Дисс. канд. юрид. наук. Москва: Академия Управления МВД России, 2001.

30. Савюк Л. К. Правовая статистика. Москва: Юрист, 2002.

31. Шнейдер Г. Ю. Криминология (перевод с немецкого). Изд. гр. «Прогрес»-«Универс», 1994.

Interneto svetainės

32. Auburn University. Department of Sociology, Anthropology, Social Work, Criminology and Criminal Justine. http://www.auburn.edu /academic/liberal_arts/sociology/petee/CRIM_3000_Le_%202.ppt.

33. Dahl P. Introduction to reserving // http://www.math.su.se/matstat/und/sakii/pdf/dahl2003.pdf.

34. Draudimo priežiūros komisija // http://www.dpk.lt/.

35. European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs // http://www.espad.org.

36. „Europos miestai prieš narkotikus“// http://www.ecad.net.

37. Gasperas V. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimo tyrimai. Narkotikų kontrolės departamentas // http://www.nkd.lt/files /renginiai/savivaldybiu_mokymai2008/savivaldybiu_pranesimai/Vytautas _Gasperas.pps.

38. Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos // http://www.vrm.lt/index.php?id=65.

39. Lietuvos kriminalinės policijos biuras // http://www.policija.lt /index.php?id=3010.

40. Narkotikų kontrolės departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės metinis pranešimas 2008 m. // http://www.nkd.lt/files/ emcdda/2008/7319NKDmetinis_pranesimas.pdf.

41. National Youth Survey Family Study. Institute of Behavioral Science. University of Colorado at Boulder // http://www.colorado.edu/ ibs/NYSFS/index.html.

42. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro 2005 metų viktimologinis tyrimas. Vilnius: NPLC, „Spinter tyrimai“, 2005. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras.* http://www.nplc.lt/lit/lit44-NPLC-2005m-vikt-tyr.pdf.

43. Nusikalstamų veikų patirtis Lietuvoje 2006 metais. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro 2007 metų viktimologinis tyrimas. Vilnius: NPLC, „Vilmorus“, 2007. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. http://www.nplc.lt/lit/lit56.pdf.

44. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės // http://www.stat.gov.lt/lt/.

45. Tarptautinis viktimologinis tyrimas Lietuvoje 1997 m. Baigiamoji ataskaita. Moksliniai vadovai: G. Babachinaitė ir A. Dapšys. Vilnius:

Teisės institutas, 1997. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras.* http://www.nplc.lt/stat/auk/auk2.htm.

46. Twain M. Crime Data: There are three types of lies. Lies, Damn lies, and Statistics //http://faculty.ncwc.edu/toconnor/111/111lect02.htm.

47. Valstybės įmonė „Regitra“// http://www.regitra.lt/.

48. Vileikienė E. Kompleksinis sociologinis tyrimas „Nepilnamečių justicija Lietuvoje“ // Vidaus reikalų ministerijos Viešojo saugumo departamento Analizės ir probleminių tyrimų skyrius. http://www.nplc.lt/reng/ren54/ren54-progr.doc.

49. Wittebrood K. Juvenile Crime and Sanctions in the Netherlands // Social and Cultural Planning Office, The Netherlands. http://www.sagepub.com/martin/Wittebrood.pdf.

MRU ©

Babachinaitė Genovaitė, Kiškis Alfredas, Rudzkis Tomas, Uscila Rokas
Latentinio nusikalstamumo kriminologinio tyrimo metodikos: metodinis leidinys. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009. – 60 p. iliustr.
Bibliogr.: p. 56–59.
ISBN 978-9955-19-130-8

Nusikalstamumo latentiškumo tyrinėjimų negalima atlikti remiantis vien tik valstybine nusikalstamumo statistika. Šių duomenų patikimumą būtina kontroliuoti papildomais metodais. Leidinyje aprašoma visa eilė būdų, kuriais galima įvertinti latentinę nusikalstamumo dalį arba atskiras jo rūšis.

Leidinys skirtas Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto studentams. Gali būti naudingas ir kitų fakultetų bei universitetų studentams.

Genovaitė Babachinaitė, Alfredas Kiškis, Tomas Rudzkis, Rokas Uscila
LATENTINIO NUSIKALSTAMUMO KRIMINOLOGINIO TYRIMO METODIKOS
Metodinis leidinys

Redaktorė *Dovilė Jegelevičiūtė*
Viršelio autorė *Stanislava Narkevičiūtė*
Maketuotoja *Janė Andriuškevičienė*

SL 585. 2009 05 28. 2,58 leidyb. apsk. l.
Išleido Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras,
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Tinklalapis internete www.mruni.eu
Elektroninis paštas leidyba@mruni.eu